

HET PLAN 'SOPHIA'

***EEN TRANSITIEPLAN VOOR BELGIË
VOOR EEN DUURZAAM HERSTEL POST-COVID-19***

MEI 2020

De Covid-19-crisis overwinnen en er de lessen uit trekken om toekomstige systeemcrisissen te voorkomen

Dit Transitieplan is mede geschreven en/of ondersteund door de Resilience Management Group, bestaande uit academici, economen en transitieondernemers, die wetenschappelijke kennis en theoretische reflecties verzoent met concrete ervaringen in het veld.

Van half april tot half mei 2020 werkten meer dan 100 wetenschappers en 182 ecologische transitieondernemers van de KAYA-coalitie samen aan een Plan dat bestaat uit een synthetisch deel (3 pagina's) en 15 maatregelenpakketten (15 themagroepen). Hoewel dit werk per domein werd gedaan, om gebruik te maken van de specialisaties van de wetenschappers, hebben we de coherentie bevorderd en de voorkeur gegeven aan een systemische aanpak.

De maatregelenpakketten weerspiegelen zo goed mogelijk de standpunten van de deelnemers; ze geven niet noodzakelijkerwijs een consensus weer, maar tonen de diversiteit en de breedte van mogelijke oplossingen om naar de transitie toe te werken.

Als de aan het einde van het document genoemde personen en bedrijven het eens zijn met de inleiding en het persbericht, betekent dit niet noodzakelijkerwijs dat zij het geheel medeondertekenen en elk detail van de maatregelen aanvaarden, maar wel dat zij de algemene geest van de maatregelen ondersteunen.

De ambitie van deze tekst is het debat te stimuleren, nieuwe bijdragen aan te moedigen, de regeringen (federale en gewestelijke) erop te wijzen dat er veel academici beschikbaar zijn om met hen samen te werken om de voorstellen van dit plan te verfijnen en zo een verenigd, welvarend, veerkrachtig en duurzaam België op te bouwen.

Coördinatieteam :

Voor Kaya :

Marc Lemaire
Roland Moreau
Cédric Chevalier
Magali Ronsmans
Cordelia Orfinger
Frédéric Chomé

Voor de academici :

Cathy Macharis
Etienne de Callataÿ
Oliver De Schutter
François Gemenne
Dirk Holemans
Bernard Mazijn
Jean-Pascal van Ypersele
Leo Van Broeck

De federaties Inter-Environnement Wallonie en Bond Beter Leefmilieu onderschrijven het synthetisch document (3 pagina's) en hebben hun expertise in dit proces ingebracht. Zij worden vertegenwoordigd door Sylvie Meekers (IEW) en Danny Jacobs / Mathias Bienstman (BBL).

Het vertalingsproces werd ondersteund door Claude Lammens en Brecht Vercruysse.

Synthetisch deel

De Covid-19-crisis heeft aan meer dan 8.000 mensen in België het leven gekost. Het werd onder controle gebracht dankzij de lockdown en is nu nog steeds onder controle dankzij de voorbeeldige toewijding van het personeel van de ziekenhuizen en de zorgsector, gedwongen te werken in bijzonder moeilijke omstandigheden.

Voortaan bestuderen onze autoriteiten logischerwijs scenario's om een einde te maken aan deze crisissen. In het meervoud, omdat we zowel een gezondheidscrisis doormaken die door de lockdown onder controle wordt gehouden, als een economische crisis die door de lockdown dreigt te verergeren. Dit is de complexe uitdaging die we moeten aangaan om te voorkomen dat we in een ernstige sociale crisis terechtkomen en om te voorkomen dat het klimaat en het milieu zodanig worden aangetast dat de hele mensheid wordt bedreigd.

Gezondheid heeft prioriteit gekregen en iedereen is blij; regeringen herontdekken "cruciale" eerstelijnsberoepen die tot voor kort voor hun banen en salarissen streden. Nu komt de economie weer op het voorplan. Dat is noodzakelijk, maar niet op gelijke welke manier! Sommigen willen een snel herstel, 'business as usual, zonder iets te veranderen aan het systeem en de gebreken ervan, die in de oorzaken en gevolgen van de pandemie aan het licht zijn gekomen. Anderen stellen vast dat de veerkracht van de economie even belangrijk is als de productiviteit en het concurrentievermogen. Zij pleiten voor een herstelplan dat de nodige middelen voorziet om enerzijds een noodzakelijke en "rechtvaardige transitie" mogelijk te maken en anderzijds ons in staat zal stellen de gevolgen van toekomstige crisissen te vermijden, uit te stellen of te verzachten.

Wij maken deel uit van die 'transitie-specialisten' die, samen met vele anderen¹, een dynamiek voorstellen die ons toelaat om deze crisis op zo een manier te boven te komen dat we er voordelen uithalen.

Observatie, diagnose en lessen

Volgens een publicatie van het Harvard Global Health Institute, in opdracht van het World Economic Forum in 2019, "is er door de toenemende bevolkingsdichtheid, het reizen en de menselijke migratie, de ontbossing en klimaatverandering een nieuw tijdperk van epidemiegevaar aangebroken. Het aantal en de diversiteit van de epidemieën zijn de afgelopen 30 jaar toegenomen, een trend die naar verwachting enkel nog zal versterken²."

Het kan dus niet worden ontkend, ook al blijft de precieze oorsprong van Covid-19 een onderwerp van discussie, dat er een verband bestaat tussen deze pandemieën en een meer globaal en structureel verschijnsel waarvan de gevolgen zich nog maar beginnen voor te doen.

Het dominante geglobaliseerde systeem, gebaseerd op oneindige materiële groei in een eindige wereld, put de natuurlijke hulpbronnen uit en veroorzaakt vervuiling die de oceanen, de bodem en onze atmosfeer en alle levende wezens die ervan afhankelijk zijn, ernstig aantast. Water, land en lucht worden ernstig bedreigd. De 'ecologische voetafdruk' van de mensheid is twee keer zo groot als de capaciteit van de planeet en is zeer ongelijk verdeeld tussen de verschillende landen en lagen van de bevolking. Met andere woorden, de mensheid leeft op krediet 'ten koste van toekomstige generaties'. Mogelijk is het overdreven is om te beweren dat de planeet nuwraak neemt op het menselijk handelen, dan is het juist om te zeggen dat ze stikt onder het gewicht van de huidige productie- en consumptiewijzen. Samen met haar beginnen wij te stikken, en dit op een zeer ongelijke manier: het 'systeem' straft al veel zwaarder huishoudens met een laag inkomen en mensen die in armoede leven, op alle breedtegraden.

---

¹ https://www.klimaatpanel.be/laravel-filemanager/files/shares/Resultaten_klimaatpanel_doc_online.pdf

² http://www3.weforum.org/docs/WEF%20HGH_I_Outbreak_Readiness_Business_Impact.pdf

Door het verbreken van onze band met de natuur is er nood aan een systemische en globale reactie, die deze relaties herstelt, de menselijke soort herpositioneert en terug verbindt met de natuurlijke ecosystemen

Lessen uit de gezondheids crisis voor een snel en duurzaam herstel

Door deze crisis verandert ons gedrag, door keuze of omdat we moeten. Dit kan ons bewust maken van dat wat essentieel is en ons helpen de rationaliteit en de betekenis van onze huidige consumptie- en productiepatronen zeer ernstig in vraag te stellen. **De dingen plots fundamenteel anders moeten doen is ook een kans om fundamentele lessen te trekken.**

Marius Gilbert, de Waalse tegenhanger van de Vlaamse viroloog Mark Van Ranst, herinnert ons eraan: *"De impact van de klimaatverandering op de gezondheid is veel groter dan die van het coronavirus. Voor Covid hebben we niet gearzeld om in lock down te gaan en bijna de hele economie stil te leggen. Als we echter de sterfgevallen in verband met de opwarming van de aarde zouden tellen, zoals we dat voor Covid doen, zouden we ons realiseren dat klimaatverandering dodelijker is. Maar omdat het een fenomeen is, dat we niet direct waarnemen, slagen we er niet in ons gedrag collectief aan te passen³."*

Het is nu niet de bedoeling om de economie te stoppen of 'terug te gaan naar kaarslicht', maar om te zorgen voor de snelle en noodzakelijke overgang **naar een andere economie, inclusief, coöperatief, circulair, een economie die opereert binnen de grenzen van de planeet** en andere waarden respecteert dan de concurrentie en obsessie voor 'het goedkoopste'. Aangezien we, geconfronteerd met een onherstelbare bedreiging, in staat zijn om ons gedrag te veranderen, laten we dat ook doen om het klimaat, de biodiversiteit en alle hulpbronnen die gewoonweg onmisbaar zijn voor het overleven van de Belgen en alle bevolkingen in de wereld.

De coronaviruscrisis vereist **onmiddellijke en radicale economische maatregelen om de slachtoffers van de economische achteruitgang te helpen**. Een sociaal vangnet van hoge kwaliteit moet worden aangeboden aan werknemers - zowel in loondienst als zelfstandigen - die een groot inkomensverlies lijden, en dat zorgt voor de sociale integratie van de meest kwetsbaren. Voor maatregelen op lange termijn is het ook **noodzakelijk om het duurzame productiepotentieel van de economie te behouden** door criteria van gezond verstand toe te passen: eerst moeten gunstiger perspectieven zichtbaar worden, negatieve maatschappelijke gevolgen moeten worden vermeden en er moet gemikt worden op een goede 'rendement/risico' verhouding. Tot slot is het een kwestie van luciditeit, met het stimuleren van sectoren die gunstig zijn voor de gezondheid en het milieu, en tegelijkertijd het begeleiden van de noodzakelijke ontwikkeling van de andere sectoren.

Routekaart

Er wordt vaak gezegd dat regeringen alleen 'business as usual' steunen omdat er geen alternatief plan is. Niets is minder waar! De regeringen hebben internationale overeenkomsten (met inbegrip van het Raamverdrag van de Verenigde Naties inzake klimaatverandering, de Conventie over biodiversiteit en de Conventie over de strijd tegen de verwoestijning) en de 17 "Sustainable Development Goals" (SDGs) goedgekeurd. Deze SDGs vormen samen en onafscheidelijk de doelstellingen waarvan alle lidstaten in 2015 hebben toegezegd om ze integraal te realiseren tegen 2030, wat eigenlijk bijna tegen morgen is. Sinds december 2019 heeft de Europese Unie een coherente strategie (de "Green Deal") die *"de economie en de planeet met elkaar verzoent ... en ervoor zorgt dat niemand achterblijft⁴".*

---

³ Geciteerd door Marius Gilbert in 'Le Soir' van 18/4/20, bladzijde 9

⁴ Geciteerd door Ursula Von der Leyen op 11/12/2019 tijdens haar presentatie van de Green Deal : https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/nl/speech_19_6749

Onze eerste eis is dat de **Federale Regering en de Gewesten zich aansluiten bij de Europese lidstaten die duidelijk voorstander zijn van de onmiddellijke tenuitvoerlegging van het wetgevingsprogramma van de 'Green Deal'**, die het vermogen heeft om de Europese economie in de juiste richting te sturen. Het is onverantwoord, zelfs schandelijk, dat tegenwerkende krachten, achterhaalde economische en politieke ideeën, misbruik maken van de bezorgdheid van werkgevers en werknemers om het debat van "het einde van de maand" versus "het einde van de wereld" opnieuw aan te wakkeren. Ze vertragen de creatie van deze nieuwe en wenselijke, minder koolstof-intensieve, eerlijkere, circulaire en regeneratieve economie. De verschillende bedrijfsondersteunende maatregelen zijn een kans om de overgang naar een regeneratieve economie te versnellen. Daartoe moet deze steun aan een aantal voorwaarden voldoen⁵:

- a) het stopzetten van alle subsidies voor fossiele brandstoffen, en ze omzetten naar duurzame energiebronnen.
- b) om te voorkomen dat de speculatie opnieuw wordt aangewakkerd, moeten alle miljarden die momenteel worden gegenereerd, via de Europese Investeringsbank worden gekanaliseerd om ten goede komen aan de reële economie en aan het scheppen en in stand houden van dubbele "duurzame" banen (die niet gemakkelijk worden verplaatst omdat ze bijdragen aan de circulaire economie en de economie van de functionaliteit, en die de grenzen van de planeet respecteren).
- c) een EU-belasting op de winst van grote ondernemingen (tegen een variabel percentage aangepast aan hun koolstofvoetafdruk)

Een democratische donut-economie

In het economische relanceplan moeten sociale en ecologische grenzen gerespecteerd worden. Het conceptuele kader van de "donut-economie"⁶ bepaalt **een ecologische bovengrens en een sociale ondergrens waartussen een gezonde economie zich kan ontwikkelen**. Dit kader moedigt ons dus aan om te beperken wat schadelijk is voor de ontwikkeling van de samenleving en tegelijkertijd de investeringen en het scheppen van banen in de duurzame en toekomstgerichte sectoren te versnellen. Deze strategie, die men al met succes begint uit te voeren⁷, is door de stad Amsterdam⁸ gekozen om haar 'post-Covid-19-herstel' te definiëren. Ze kan ook in ons voordeel dienen als gids voor het herstel in ons land door de bevolking te inspireren en de ondernemer wakker te schudden voor het algemeen belang dat we delen.

Het gaat er niet om de **vrijhandel** in twijfel te trekken, maar wel om **de gevaren ervan te onderkennen**: de extreme afhankelijkheid die deze met zich meebrengt, de excessen van het financiële systeem die ermee gepaard gaan en de risico's van destabilisatie van politieke, sociale en ecologische systemen. Enerzijds moeten we de voordelen ervan benutten, bijvoorbeeld door voorrang te geven aan de intra-Europese handel in de meest kritische goederen en diensten zoals voedsel, gezondheid, energie en infrastructuur (met een mogelijke meerprijs, de prijs die moet worden betaald om onze onafhankelijkheid op bepaalde gebieden te waarborgen en een veerkrachtiger economisch systeem in het licht van crisissen), en anderzijds moeten we de mens een echte plaats geven in het bestuur van de ondernemingen, wat een voorwaarde is om de ondergeschiktheid van onze ondernemingen aan de heerschappij van de financiële wereld te overwinnen.

Het gaat erom de handel in dienst te stellen van duurzame ontwikkeling. Dit betekent dat **bindende gezondheids-, sociale en milieunormen in handelsovereenkomsten moeten worden opgenomen** en dat

---

⁵ Zie de volledige tekst : <https://realgreendeal.eu/>

⁶ Kate Raworth : <https://www.duurzaambedrijfsleven.nl/finance/28357/raworths-donuteconomie-uitgelegd-aan-de-hand-van-7-videos>

⁷ Zie o.a. https://trends.knack.be/economie/beleid/europa-ontdekt-de-blauwe-economie-van-gunter-pauli/article-normal-262961.html?cookie_check=1587589107

⁸ https://maatschapwij.nu/blogs/de-donut-van-kate-raworth/?gclid=CjwKCAjw1v_0BRAkEiwALFkj5sLhz1tGY5q2Q3oBezVyvw2QZeAhgaUi_haDwdY37cjd1kNoIWWHhOCe-4QAvD_BwE

de bevordering ervan een onderdeel van het handelsbeleid moet worden, zodat de inspanningen van de ontwikkelingslanden die zich inzetten voor duurzame ontwikkeling, worden ondersteund. Disciplines die voortvloeien uit in het kader van de Wereldhandelsorganisatie gesloten overeenkomsten moeten zodanig worden geïnterpreteerd dat de toepassing van normen die zijn ontwikkeld in het kader van de Wereldgezondheidsorganisatie, de Internationale Arbeidsorganisatie en multilaterale milieuovereenkomsten wordt bevorderd.

Sterke en visionaire overheden ondersteund door participatief bestuur

De overheid moet terugkeren naar haar rechtmatige rol, die te beperkt is geworden ten opzichte van die van een markt die te veel mikt op onmiddellijk privébelang en te weinig op de collectieve toekomst. Deze zwakte heeft twee rampzalige gevolgen gehad:

- de moeilijkheid om op lange termijn te plannen, dit moet worden gecorrigeerd door de politiek en administraties te responsabiliseren, ondersteund door multidisciplinair wetenschappelijk advies en overleg met de belanghebbenden.
- de toename van de ongelijkheid, die moet worden beteugeld om sociale bitterheid en sociaal-economische conflicten te voorkomen.

De zorg om te voorkomen dat er te veel regelgeving komt, is begrijpelijk. Maar de bindende regelgeving die nodig is om de doelstellingen te bereiken waartoe België zich internationaal heeft verbonden, moet worden aangenomen en effectief worden uitgevoerd.

De pandemie dwingt ons tot een uitzonderingsregime voor minstens enkele maanden. Toch werd de democratie in Europa en elders al bedreigd door autoritaire neigingen, populisme en het wantrouwen van de mensen ten aanzien van de politieke macht. **Het economisch herstelplan zal dus gepaard moeten gaan met een grote transparantie in het politieke leven, een herziening van de instellingen en de versterking van de participatieve democratie.**

Gedeelde welvaart en sociale zekerheid

Er moet een echt **werkgelegenheidspact** komen:

- Iedereen een inkomen garanderen door middel van een betekenisvolle activiteit in deze veranderende wereld, met inbegrip van degenen wier banen op korte termijn ingrijpend kunnen worden veranderd of zelfs verdwijnen.
- Ervoor zorgen dat alle ongelijkheden waarop onze huidige samenleving is gebouwd, sterk worden verminderd met het oog op een eerlijker en vreedzamer herstel; met name door mannen en vrouwen te activeren in hun bedrijf door hen in staat te stellen deel te nemen aan de governance en aan het kapitaal ervan.
- De sociale zekerheid, die verstoord is door de vergrijzing en de stijging van de verhouding inactieve/actieve bevolking, wordt versterkt.
- Financiering en bescherming van essentiële goederen en diensten als prioriteit (kwaliteitsbanen, voedsel, energie & water, gezondheid, etc.).

Het is tijd om een toekomst voor te bereiden die vermijdt dat we verzanden in een eeuwige uitputtingsslag die ons herleidt tot een 'gelaten Sisyphus'⁹. Het is daarom dringend noodzakelijk om op een duurzame manier te denken en te handelen, om te vermijden dat we onszelf permanent moeten genezen.

Voorkomen is beter dan genezen !

---

⁹ <https://www.lalibre.be/debats/opinions/plus-de-250-scientifiques-appellent-a-repenser-d-urgence-notre-mode-de-developpement-5e8dddb99978e2284155a4f0>

15 THEMA'S

STEUN AAN DE BEDRIJVEN

Team : Cédric Chevalier (trekker), Olivier Lefebvre, de Callatay, E. Zaccai, I. Cassiers, M. Hudon, C. Sempels, Sybille Mertens, Philippe Defeyt
Woordvoerder : Marek Hudon

Heroriëntatie van de steun aan bedrijven om de ontwikkeling van activiteiten die het milieu respecteren (klimaat, biodiversiteit, hulpbronnen, ...) te bevorderen en duurzame banen te creëren. Financiering van de steun door de snelle stopzetting van alle directe en indirecte steun voor fossiele brandstoffen.

De staat kan de economie actief herinrichten door prioriteit te geven aan een rechtvaardige transitie, door essentiële activiteiten te behouden en werkloosheid en ongelijkheid te minimaliseren, of door zijn actiemiddelen op te offeren in een identieke heropleving van een economie die al voor de pandemie onhoudbaar was. Het uitfaseren van steun voor niet-duurzame economische activiteiten en het focussen van overheidsinspanningen op duurzame activiteiten kan de transitie en veerkracht versnellen en onze ecologische voetafdruk verkleinen. De Europese Green Deal kan als referentiekader dienen voor deze herschikking. Om iedereen in staat te stellen een waardig leven te leiden tijdens deze transitie, kan economische hulp aan bedrijven worden gekoppeld aan hulp om een minimuminkomen voor mensen te garanderen (werkgelegenheid, opleiding, werkloosheid, enz.). Het steunbeleid heeft baat bij het feit dat het deel uitmaakt van een algemene economische overgangsstrategie. De algemene Beleidsverklaringen van Wallonië en het Brussels Hoofdstedelijk Gewest bieden al politieke steun voor deze uitvoering van de overheidssteun aan de economie. Al deze maatregelen zijn natuurlijk het onderwerp van sociaal overleg.

1 – Het publieke draagvlak voor duurzame activiteiten versnellen

- Het opstellen van een lijst van prioritaire sectoren voor de transitie, en het heroriënteren van het grootste deel van de steun naar duurzame bedrijfsactiviteiten in deze sectoren (Energie, Mobiliteit, Agro-Food, Bouw, Circulaire Economie, enz.) door de uitvoering van de Europese taxonomie van duurzame economische activiteiten naar aanleiding van het actieplan van de Europese Unie inzake duurzame financiering.¹⁰
- Een "best in class"-aanpak te hanteren door de positieve externe effecten van ondernemingen op het gebied van milieu, sociaal en bestuur (MSB) te meten, teneinde de toekenning van steun te prioriteren.
- Specifieke steun verlenen aan de lancering van duurzame bedrijfsmodellen in prioritaire sectoren, door zelfstandige ondernemers als bedrijf, VZW of bedrijf met een sociaal oogmerk.
- Integratie van milieu-, sociale en bestuursfactoren (MSB) in de uitvoering in overeenstemming met de Sustainable Development Goals van de VN.
- Besteed bijzondere aandacht aan zelfstandigen en KMO's, om hun toegang tot steun te garanderen en de administratieve procedures zo veel mogelijk te vereenvoudigen.
- Het universele karakter van de toegekende steun garanderen: zelfstandigen, KMO's, VZW's of sociale ondernemingen met een economische activiteit.
- Financier deze steun door de geleidelijke invoering van een belasting op de negatieve externe effecten van economische activiteiten (belasting op afval, op het verbruik van hulpbronnen, op de uitstoot van broeikasgassen, enz.)
- Geef voorrang aan vormen van steun die de reële, lokale economie en de korte keten versterken, door de veerkracht en de solidariteit binnen de territoriale economische structuur

¹⁰ https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/nl/IP_18_3729

te versterken. Steun die geheel of gedeeltelijk wordt vrijgegeven in de vorm van aanvullende lokale valuta's of via hun elektronische uitwisselingssystemen, zou dit doel kunnen bereiken.

- Maak een koolstofboekhouding verplicht voor alle gesteunde bedrijven.

2 – Uitsluiting van overheidssteun voor niet-duurzame activiteiten

- Geleidelijke afschaffing, binnen 5 jaar, van alle economische steun aan ondernemingen voor niet-duurzame economische activiteiten, door het geleidelijk verhogen van de "kosten", de strengheid van de "toekenningsvoorwaarden" en de vereisten van de "voorwaardelijkheid" van de toegekende steun voor niet-duurzame activiteiten, teneinde de heroriëntatie naar duurzaamheid te versnellen.
- Als alternatief, de steun voor niet-duurzame activiteiten afhankelijk stellen van een verplicht plan om hun ecologische voetafdruk (CO₂-uitstoot, enz.) geleidelijk te verminderen, om ervoor te zorgen dat niet-duurzame activiteiten geleidelijk verdwijnen.
- Het verlenen van specifieke steun aan bedrijven die het grootste deel van hun niet-duurzame activiteiten moeten heroriënteren naar duurzaamheid (met bijzondere aandacht voor de zelfstandigen en KMO's)
- Respecteer het principe van "no one left behind" om de sociale ontwrichting te beperken: noch werknemers, noch ondernemers kunnen hun baan verliezen zonder een inkomen te ontvangen om van te leven en zonder staatssteun te ontvangen om hun omscholing te organiseren.
- Financiering: idem que supra.
- Geen dividend voor een bepaalde periode: overheidsgeld kan niet worden gebruikt om de aandeelhouders te belonen.
- Verbod op reclame voor producten en diensten die in hun categorie niet tot het eerste deciel van de meest milieuvriendelijke en/of sociaal efficiënte producten en diensten behoren.
- Universaliteit van de steun en verplichting van een koolstofboekhouding.
- Herscholingsfondsen voor werknemers om onderwijs en opleiding te financieren wanneer zij zich in het kader van de rechtvaardige overgang moeten omscholen.

Richtsnoeren voor de toekenning van steun aan ondernemingen :

- Er wordt onderscheid gemaakt tussen publieke budgetten:
  - o de voor de covid-19-crisis geplande budgetten voor de transitie worden behouden,
  - o de extra budgetten die vrijkomen voor het herstel worden voornamelijk toegewezen aan de transitie, dat wil zeggen aan duurzame activiteiten, aan het heroriënteren van niet-duurzame activiteiten naar duurzaamheid, of aan het geleidelijk afbouwen van niet-duurzame activiteiten. De Europese Green Deal wordt door België verdedigd als de belangrijkste as van economisch herstel en wordt op federaal en regionaal niveau geïmplementeerd in economische programma's die de ruggengraat vormen van het regionale economische beleid,
- De steun aan ondernemingen maakt een onderscheid tussen: Economische sector / Bedrijven / Economische activiteit / Ondernemers / Aandeelhouders / Werknemers, en wordt toegekend aan bedrijven en ondernemers, en is in de eerste plaats gericht op het al dan niet duurzaam zijn van de activiteit.
- Houd de essentiële functies van de economie actief, dat wil zeggen de functies die voorzien in basisbehoeften: gezondheid, voedsel, veiligheid, huisvesting, energie, mobiliteit, onderwijs, enz., of op zijn minst het equivalent van de prioritaire sectoren tijdens de covid-19-crisis.

Criteria voor de toekenning van steun: de begunstigde onderneming/ondernemer :

- heeft een exploitatiezetel op het grondgebied.
- heeft werknemers in dienst die op het grondgebied wonen.
- geen "belastingparadijzen", betaalt een voldoende groot deel aan de belastingen in België in verhouding tot zijn activiteit, zijn negatieve externe effecten en zijn gebruik van openbare

goederen en diensten op het grondgebied. Op zijn minst zullen bedrijven die verbonden zijn met belastingparadijzen worden uitgesloten, maar deze uitsluiting zou moeten worden uitgebreid tot bedrijven die fiscale regelingen hebben getroffen in andere landen die niet op de lijst van belastingparadijzen staan, omdat deze lijst te klein is.

- geen 'lame duck': het bedrijf moet levensvatbaar zijn.
- geen dividend voor een bepaalde periode: overheidsgeld als steun kan niet worden gebruikt om de aandeelhouders te belonen.
- Universele economische activiteit: de begunstigden kunnen zelfstandigen, KMO's, NV's, VZW's of sociale ondernemingen met een economische activiteit zijn.

Voorwaardelijkheid bij de toekenning van steun:

- de onderneming is wettelijk verplicht om haar transitie te versnellen en haar niet-duurzame activiteiten te heroriënteren naar duurzaamheid (phasing in - phasing out),
- het bedrijf publiceert jaarlijks een duurzaamheids- en transitierapport, waarin de voortgang van de transitie wordt aangegeven en waarin ondersteuning wordt gekoppeld aan een transparante rapportage over de dimensies die er toe doen.
- het bedrijf zet zich in voor het vergroten van de bedrijfsdemocratie

Bonus/malus voor de hoogte van de toegekende steun:

- de steun aan ondernemingen wordt verhoogd voor duurzame activiteiten in de lijst van prioritaire sectoren, verminderd voor niet-duurzame activiteiten in alle sectoren.

Vorm van de steun:

- Leningen, premies, aandelenparticipaties, annulering, opschorting en uitstel van belastingbetalingen, bijdragen, taxen, enz., ondersteuning van de transitie (expertise), geprivilegieerde toegang tot overheidsopdrachten, enz.
- De steun geeft zoveel mogelijk voorrang aan de reële, lokale economie. Dit kan met name gebeuren door steun te betalen in de vorm van aanvullende valuta, die de sociale banden en de lokale handel kan versterken of een multiplicatoreffect kan hebben in het kader van steun of premies ter ondersteuning van bedrijven voor de omschakeling. We kunnen ons een beperkt gebruik voorstellen waarbij bijvoorbeeld de premie (een soort "steuncheque") voor steun aan bedrijven wordt betaald op de nieuwe digitale platforms voor lokale valuta (in lokale valuta of zelfs in euro's, waardoor nog steeds een "netwerkeffect" kan worden gecreëerd), waarbij de bedrijven deze aan andere bedrijven kunnen verkopen of zelfs een deel ervan kunnen gebruiken om gemeentelijke/regionale belastingen te betalen.
- In het geval van een aandelenparticipatie zal erop worden toegezien dat het rendement in verhouding staat tot het door de overheid genomen risico.

FISCALITEIT ¹¹

Team : T. Brechet, I. Cassiers, E. de Callataÿ, T. de La Motte (trekker), P. Defeyt, P. Jorion, J. Peeters, E. Zaccai.

Woordvoerder : E. de Callataÿ

Gebruik belastingheffing om een eerlijke en economisch efficiënte milieutransitie te stimuleren. Belastingen helpen bij het financieren van openbare diensten, ze helpen ongelijkheid te verminderen en zijn een krachtig anticyclisch instrument. Bovendien kan het gedrag positief beïnvloed worden door de relatieve prijs te verhogen van wat schadelijk wordt geacht voor het individu, de gemeenschap of toekomstige generaties, en dit in verhouding tot deze schadelijkheid.

1. Koolstof belasting, met sociale steun

De implementatie van een leesbare koolstofprijs met een bekend verloop in de tijd is effectief. Het geeft het prijssignaal dat investeringen in koolstofarme sectoren bevordert en maakt een geleidelijke afweging van negatieve externe effecten mogelijk.

Zoals blijkt uit de petitie die ondertekend is door meer dan 3000 economen van alle niveaus in de Verenigde Staten¹², wordt de koolstofprijs door veel economen beschouwd als het eerste economische instrument ter bevordering van koolstofarme energie, in aanvulling op de andere instrumenten voor energiebeleid (normen, planning, belastingheffing of gerichte ondersteuning, bewustmakingsacties, ...). Bij gebrek aan het ontstaan ervan op internationaal niveau moet de implementatie van de koolstofprijs op een gecoördineerde en progressieve manier plaatsvinden tussen de gewesten en de federale staat.

De opbrengst van de koolstof belasting kan worden gebruikt voor een gericht beleid, maar wat door de meeste economen wordt gesuggereerd, is deze te verdelen in de vorm van een universele cheque, identiek voor alle burgers. Dit zou van nature herverdelend zijn, aangezien huishoudens met een hoog inkomen door hun consumptie veel meer aan de koolstof uitstoot deelnemen dan huishoudens met een laag inkomen. Maar aangezien bij deze laatste er een aantal verliezers kunnen zijn, gaat het er niet alleen om de uitvoering van de belasting te faseren, maar ook om deze te begeleiden met steunmaatregelen voor huishoudens in precaire situaties, evenals voor bedrijven met een tekort aan middelen om investeringen in de koolstofarme transitie te financieren.

Op basis van een vaste proportionaliteit tussen vervuiling en belastingniveau maakt de koolstof belasting het mogelijk om de prijspositionering van de verschillende energiedragers te corrigeren, en onder meer de relatief lage prijs van gas en stookolie en de hoge prijs van elektriciteit. Het mechanisme zou bijdragen tot het Belgische programma voor de afschaffing van subsidies voor fossiele brandstoffen.

Opdat één van de verdiensten van de koolstof belasting aanwezig is, namelijk het wegnemen van verstoringen ("met dezelfde vervuiling, dezelfde belasting"), dan moet deze vergezeld gaan van een "border tax adjustment". Dit is een grensbelasting, zodat het verbruik van goederen en diensten die worden geproduceerd daar waar een dergelijke belasting niet wordt geheven, niet wordt gestimuleerd, ten nadele van de productie in het gebied dat aan de belasting is onderworpen. Anders is er zowel een

---

¹¹ Belastingheffing is een transversaal thema. Het wordt daarom logischerwijs ook besproken in andere secties, waaronder die gewijd aan energie, huisvesting en mobiliteit.

¹² Zie Climate Leadership Council, Economists' Statement on Carbon Dividends, <https://www.econstatement.org/>.

"koolstof lek" (of « *carbon leakage* ») als een concurrentievervalsing. Hierdoor worden ook andere landen aangemoedigd om een koolstof belasting in te voeren.

2. Stem belastinguitgaven af op de transitie

Primum non nocere zeggen de artsen. Voordat u met de behandeling begint, mag u **ten eerste geen kwaad doen**. In overeenstemming met deze stelling, wordt voorgesteld om subsidies van fiscale oorsprong, direct en indirect, waarvan de extractieve economie profiteert, af te schaffen ten gunste van duurzamere alternatieven.

Het symbool voorbeeld hiervan is de bedrijfswagen, of "salaris wagen", die de marginale kosten van het reizen met de auto tot nul verlaagt. Hierdoor verdwijnt de gebruikelijke financiële prikkel om in de buurt van zijn werkplek te wonen of om het openbaar vervoer of andere vormen van reizen - waaronder carpoolen en fietsen - te begunstigen, evenzeer verdwijnt hierdoor het bevoordelen van zuinig rijden of zelfs het modereren van zijn privé verplaatsingen. Het op deze manier corrigeren van een mogelijks probleem van het concurrentievermogen van de lonen is zowel ineffectief als schadelijk voor het milieu. Zachte vervangingsmaatregelen, zoals "cash for cars", hebben hun grenzen getoond. Het is nu een kwestie van het afschaffen van dit systeem, gebaseerd op de fiscale behandeling van bedrijfsauto's zoals dit elders in Europa gebeurt.

Het voorkeursbelastingregime voor zogenaamde professionele brandstof moet worden ontmanteld. Het gebruik van de autosnelweginfrastructuur moet betalend worden voor personenauto's en dit op een intelligente manier, net zoals de in te stellen stedelijke tol. De belastingvoordelen voor "oldtimers" moeten worden weggenomen en het gebruik ervan, dat bijzonder vervuilend is, moet worden ontmoedigd. Subsidies voor luchthaveninfrastructuur moeten worden afgeschaft.

De "first do no harm"-benadering sluit zich aan bij de pure benadering van economen dat belastingvoordelen alleen mogen worden voorbehouden aan activiteiten die positieve externe effecten genereren. Als men echter bepaalde fiscale uitgaven toch wil behouden, moeten we degenen die het verbruik van fossiele brandstoffen stimuleren resoluut verbieden en bevorderen wat deel uitmaakt van de overgang. Het gaat hierbij om fiscale prikkels om olie- of gasketels te vervangen, woningen te isoleren, de duurzaamheid en recycleerbaarheid van bouwmaterialen te waarborgen, of om veel minder vervuilende transportmiddelen, zoals fietsen, te gebruiken om naar het werk te gaan.

3. Overdraagbaarheid van registratierechten en andere aspecten van vastgoed fiscaliteit

Internationale vergelijkingen laten zien dat Belgen de neiging hebben minder vaak te verhuizen dan de gemiddelde Europeaan en, ondanks een hoge bevolkingsdichtheid, relatief ver van hun werkplek te wonen. Een van de factoren die dit dubbel fenomeen verklaren, is het relatief hoge registratierecht op de residentiële woningen en de niet-overdraagbaarheid ervan in Brussel en Wallonië. Niet-overdraagbaarheid betekent dat het huishouden dat een woning verkoopt en een ander koopt, registratierechten moet betalen op het volledige bedrag van de nieuwe aanwinst, zonder rekening te houden met de reeds betaalde rechten op de verkochte woning.

Het resultaat van de niet-overdraagbaarheid is dat huishoudens worden ontmoedigd om van woning te veranderen op basis van hun grootte, waarvan bekend is dat deze verandert als er kinderen komen en gaan, of op basis van de plaats waar ze werken. Dit heeft twee perverse effecten:

- "overconsumptie" van vierkante meters: jonge huishoudens kopen te groot, in afwachting van hun toekomstige kroost, en huishoudens waarvan de kinderen het huis hebben verlaten, blijven wonen met kamers die nu leeg zijn;
- langdurig woon-werkverkeer: werknemers die van werkplek veranderen, worden ontmoedigd om te verhuizen om dichterbij hun nieuwe werkplek te komen.

De vastgoed fiscaliteit, die ook wordt behandeld in de sectie "Gebouwen / ruimtelijke ordening", verdient een grondige herziening. Ze heeft te kampen met verschillende tekortkomingen die moeten worden gecorrigeerd:

- ze is meestal gebaseerd op een indicatieve huurwaarde die in de jaren zeventig administratief is vastgesteld, zonder rekening te houden met de kwalitatieve ontwikkeling van het betrokken onroerend goed of, meer in het algemeen, met de andere parameters die van invloed zijn op de werkelijke huurwaarde; het is dus onrechtvaardig ;
- ze, en dat geldt ook voor roerende goederen, is niet in overeenstemming met de behandeling van het beroepsinkomsten, wat ook een bron van ongelijkheid is;
- ze houdt geen rekening met de impact van het onroerend goed op de gemeenschap, of het nu gaat om de kosten van straatmateriaal (afwatering, verlichting, ...) of het verstrekken van openbaar vervoer (het is moeilijk om een buslijn rendabel te maken wanneer de bewoning verspreid is)¹³; het dient dus de optimale toewijzing van de ruimte en staat niet ten dienste van het collectieve, vooral niet op het gebied van openbaar vervoer.

---

¹³ Ter illustratie: een bouwvallige woning die 50 meter voetpad in beslag neemt, is onderworpen aan een lichtere belasting dan een (luke) appartement in een dichtbevolkte straat.

BANKEN, VERZEKERINGEN EN INVESTERINGSFONDSEN

Team : T. Brechet, E. de Callatay, T. de La Motte (trekker), O. Lefebvre
Woordvoerder : Olivier Lefebvre

De financiële sector is een essentiële hefboom om investeringen massaal te heroriënteren naar een duurzame toekomst¹⁴. Een nieuwe dynamiek is recentelijk ontstaan, vooral in Europa, op initiatief van regelgevende instanties en grote institutionele fondsen, onder druk van de burger. Maar deze laatste moet directer kunnen optreden bij de herverdeling van zijn spaargeld.

1) Versterken van de transparantie van financiële producten door een algemene toepassing van de Europese taxonomie

De complexiteit van het financiële systeem genereert een ondoorzichtigheid die de vrije keuze van burgers tenietdoet om effectieve controle uit te oefenen op het gebruik van hun spaarkapitaal¹⁵. Dit is met name het geval voor fondsen van fondsen, levensverzekeringsproducten en de tegenhanger van bankdeposito's (portefeuilles van kredieten en financiële instrumenten). We moeten het Europese initiatief verwelkomen om een duidelijke en geharmoniseerde definitie van duurzame investeringen aan te nemen (EU Taxonomy for sustainable activities)¹⁶.

Het Europees Parlement, dat de komende maanden hierover moet beslissen, zal ervoor moeten zorgen dat deze taxonomie breed wordt toegepast op alle beleggings- en spaarproducten, of het nu bank-, verzekerings- of fondsproducten zijn.

2) Standaard deugdzame financiële producten.

Vanaf 2022 zouden de financiële producten die aan de burgers worden aangeboden, standaard moeten voldoen aan deze taxonomie van duurzame activiteiten, tenzij er een uitdrukkelijke toestemming van de spaarder wordt verkregen om er uit te stappen. Er zou een expliciete waarschuwing moeten worden opgenomen in de risicoclausules van prospectussen voor producten die onder prospectussen vallen.

Het doel is om de **bewijslast om te keren, door financiële tussenpersonen te verplichten hun klanten om toestemming te vragen om hun geld te investeren in niet-duurzame sectoren, zoals fossiele brandstoffen.**

Deze verplichting zou deel moeten uitmaken van professionele marktpraktijken en de naleving hiervan zou dan gecontroleerd worden door de FSMA (Autoriteit voor financiële diensten en markten).

3) Meet de klimaatrisico's van banken en verzekeraars, versterk de kapitaalvereisten op deze risico's en voer stresstesten in

De Bank of England was op initiatief van Mark Carney, destijds haar gouverneur, in 2015 de eerste bedrijfseconomische autoriteit die zich bezighield met de klimaatrisico's waaraan banken en verzekeringsmaatschappijen worden blootgesteld. Ze nodigde hen uit om klimaatrisico's (direct en

---

¹⁴ De Europese Commissie schat de financiering voor de Green Deal op € 260 miljard, waarvan het merendeel afkomstig moet zijn van een heroriëntatie van particuliere investeringen.

¹⁵ Zie de RTBF-reportage over duurzame fondsen aangeboden door Belgische banken.
https://www.rtbef.be/auvio/detail_investigation?id=2629669

¹⁶ https://ec.europa.eu/info/publications/sustainable-finance-teg-taxonomy_en

transitie) te meten in hun krediet- en effectenportefeuilles. Sindsdien hebben veel centrale banken, waaronder de Europese Centrale Bank, zich bij de beweging aangesloten en de NGFS opgericht.^{17 18}

De volgende stap is het eraan koppelen van kapitaalvereisten en het uitvoeren van stresstesten zoals op andere risico's (leningen, markten, operaties, ...). Het is absoluut essentieel om deze ontwikkeling aan te moedigen, die zeer grote financiële stromen naar deugdzame sectoren kan leiden en tegelijkertijd de stabiliteit van het financiële systeem kan versterken.

---

¹⁷ Network of Central Banks and Supervisors for Greening the Financial System. <https://www.ngfs.net/en>

¹⁸ Bijvoorbeeld: <https://events.centralbanking.com/climate-risk>

DUURZAME CONSUMPTIE

Team : Pascal Durdu (trekker), Thibault de la Motte, Sylvie Meekers, Laurence Lambert, Sybille van den Hove

Woordvoerster : Géraldine Thiry

**Nieuwe marktregels vaststellen die gunstig zijn voor duurzame goederen en diensten
Duurzame en circulaire innovatie ondersteunen door middel van de vraag
(overheidsopdrachten, groepsaankopen, sociale voordelen voor het personeel, enz.) en
burgers aanmoedigen om verantwoord te consumeren, door de prijzen te beïnvloeden, maar
ook door parameters zoals garantietermijnen. Ervoor zorgen dat de marktkansen voor
oplossingen die ecosystemen vernietigen en niet maatschappelijk verantwoord zijn, worden
beperkt.**

2. Bevordering van economische en sociale circulaire en duurzame economische modellen evenals hun producten/diensten door:

- Vermindering van de arbeidskosten (lasten, BTW) voor activiteiten in overeenstemming met een circulaire en duurzame aanpak (vermindering, herstelling, onderhoud, herfabricage, upcycling).
- Vermindering van de steun voor verbranding en storting door middel van sorteervoorschriften, passende belastingen en andere regelgevende instrumenten met betrekking tot afvalbeheer en -verwerking.
- Financiële ondersteuning van lokale recycling- en valorisatieketens omwille van hun positieve externe effecten.
- Integratie van het begrip diensten (functionaliteitseconomie) en positieve externaliteiten in openbare aanbestedingen.
- Het inkaderen of zelfs verbieden van reclameboodschappen en -praktijken die producten en diensten met sterke negatieve externaliteiten - gezien vanuit menselijk, sociaal en/of milieuoogpunt - promoten.
- Het ontwikkelen van etiketteringspraktijken en -instrumenten en andere middelen om de consument te informeren en op te leiden, zodat hij met kennis van zaken een keuze kan maken.
- Vermindering van de arbeidskosten (lasten, BTW) voor activiteiten in overeenstemming met een circulaire en duurzame aanpak (vermindering, herstellen, onderhoud, herfabricage, upcycling).

3. Verlenging van de garantietermijnen van producten die op het grondgebied worden verkocht, de strijd tegen de geprogrammeerde veroudering, de eco-design en het opzetten van kanalen voor herstelling, door :

- De voorkeur te geven aan herstelling in plaats van vervanging onder garantie.
- De verplichting op te leggen om technische informatie te delen met reparateurs.
- Het sanctioneren van bewuste onherstelbaarheid en het opleggen van beschikbaarheid en vrije toegang tot reserveonderdelen gedurende lange perioden.

4. De prijzen van de producten moeten worden afgestemd op hun sociale en milieu-externaliteiten (deugdzame producten moeten goedkoper zijn dan de alternatieven die tegen lage kosten en onder onaanvaardbare omstandigheden worden geproduceerd) door:

- Het belasten van producten met een hoge ecologische en/of sociale impact (hoog koolstofgehalte, producten voor eenmalig gebruik, producten met een lage levensduur per ontwerp, producten met hoge elektronische componenten, niet geëtiketteerd textiel, producten met ontbossing achter de oorsprong van de import, enz.)
- Het creëren van een zeer gunstig BTW-verschil voor "eco-producten".
- Het creëren van een belasting op de milieuwaarde van consumptiegoederen, zoals bijvoorbeeld voorgesteld door de 'Fondation de France' in 2019, naar aanleiding van het onderwerp van de circulaire BTW.
- Het toepassen van significante (exponentiële) progressieve prijsstelling op het verbruik van bepaalde producten zoals energie of water.

VERANTWOORDE PRODUCTIE / HERLOCALISATIE

Team : Gaëtan Dartevelle (trekker), Sébastien Yasse (trekker), Christophe Sempels, Etienne de Callataÿ, E. Zaccai

Woordvoerder : Gaëtan Dartevelle

Lessen trekken uit de huidige crisis en terugkeren naar de waardeketens die de bevoorradingszekerheid van alle 'essentiële' goederen garanderen. En deze benutten om de herindustrialisatie (en het scheppen van werkgelegenheid) te bevorderen en tegelijkertijd het vervoer te verminderen.

1 : Kwetsbaarheid in waardeketens verminderen

- Het democratisch identificeren van de kritische onderdelen die het economische weefsel ons moet kunnen garanderen: voedsel, energie, water, gezondheid, bescherming en habitat, communicatie, transport...
- De reorganisatie van ketens aanmoedigen, volgens coöperatieve ecosystemen van onderling afhankelijke organisaties, en dit binnen relevante territoriale perimeters, en het implementeren van bestuursmechanismen voor het hele ecosysteem.
- Bevorderen dat de materiële (machines, grondstoffen, productie-infrastructuur, enz.) en immateriële (vaardigheden, knowhow, kennis, enz.) activa van bedrijven worden herschikt om ervoor te zorgen dat nieuwe functies, nieuwe producten en nieuwe diensten worden opgenomen.

2 : Het stimuleren van verantwoorde productie, rekening houdend met zowel positieve als negatieve externaliteiten, door middel van een fiscale component (waarbij bedrijven die positieve externaliteiten genereren worden bevoordeeld) en een regelgevende component (met verboden activiteiten).

- Tenuitvoerlegging van een koolstofheffing die gepaard gaat met een "border tax adjustment", waarbij ervoor moet worden gezorgd dat de ongelijkheden stroomopwaarts worden beperkt om de mogelijke anti-herverdelingseffecten van een dergelijk systeem te voorkomen.
- Differentiatie van de sociale zekerheidsbijdragen naar gelang van de zwaarte van het werk (afschaffing van de huidige lastenverlaging voor nacht- en ploegenarbeid); meer aanrekenen daar waar de tewerkstelling milieuschadelijk is (bv: hogere sociale zekerheidsbijdragen voor bedrijven die in de diepvriessector werken dan voor verse groenten)
- Het in rekening brengen van een deel van de werkloosheidsuitkering aan de voormalige werkgever ('experience rating' systeem, van kracht in de Verenigde Staten)

3 : De opkomst van nieuwe duurzame economische modellen stimuleren

- Het verdiepen van kennis op het gebied van materiaal/energiestromen en het identificeren van kansen binnen de verschillende waardeketens, sectoren of bedrijvenparken.
- Het versterken van de valorisatie van bestaande initiatieven, en het samenbrengen van bedrijven rond duurzame economische modellen.
- Verbetering van de steun en bijstand aan bedrijven bij hun duurzame economische initiatieven
- Verbetering van de zichtbaarheid van de sociaaleconomische voordelen van circulaire praktijken in de bedrijfsboekhouding en in de nationale rekeningen
- Gebruik maken van innovatief fiscaal beleid om reparatie, hergebruik van materialen en onderdelen te stimuleren, enz. (zie 'consumptie')
- Een deel van de middelen voor de product/materiaal-ontwikkelingscycli te heroriënteren naar circulaire praktijken.

4 : Openbare aanbestedingen activeren

Openbare aanbestedingen activeren door middel van overheidsopdrachten met sociale en milieuclausules, waarvan de groeiende aanwezigheid de aanbodzijde zal aanmoedigen om zich geleidelijk te structureren in de richting van modulaire ontwerpen van hun producten, circulaire praktijken, minder impactvolle materialen, modellen van een economie van functionaliteit, enz.

Innovatieve productiemethoden moeten worden voorafgegaan door een overlegfase met de sector, om het bewustzijn, de participatie en het realisme over wat haalbaar is op de korte, middellange en lange termijn te vergroten.

5 : E-commerce

- De opkomst stimuleren van digitale gemeenschappen waarrond lokale actoren zich kunnen verenigen om alternatieven voor de reuzen ban de e-commerce aan te bieden.
- Het OESO-voorstel voor de belastingheffing op GAFA in de verbruikslanden steunen.

6: Bedrijven aanmoedigen om een missie/visie te ontwikkelen die overeenkomt met de transitie.

Zich laten inspireren door de artikelen 169 en 176 van de Franse Pact wet (mei 2019, vastgelegd in het burgerlijk wetboek, artikelen 1833 en 1835), die alle Franse ondernemingen verplicht om rekening te houden met de sociale en milieukwesties en de gevolgen van hun activiteit.

Een tweede niveau van die wet, dat echter niet bindend is, nodigt bedrijven uit om een bestaansreden te ontwikkelen met betrekking tot de actuele problematiek. Artikel 1835 bepaalt dat "de statuten [van de vennootschap] een bestaansreden kunnen bepalen, bestaande uit de beginselen die aan de vennootschap ten grondslag liggen en voor de naleving waarvan zij voornemens is middelen te voorzien bij de uitoefening van haar activiteit".

Ten slotte wordt in een derde niveau van de wet een nieuw statuut voorgesteld, namelijk dat van een 'onderneming met een opdracht'. Dit statuut, dat alleen bedoeld is voor handelsvennootschappen, is bedoeld om een evenwicht te vinden tussen de twee noties van het gemeenschappelijk belang van de partners enerzijds en het streven naar een bredere doelstelling van algemeen belang anderzijds. Dit statuut maakt, onder voorbehoud van de voorwaarden en de verificatie van de functionaliteit ervan, laat een mededeling ervan door het bedrijf mogelijk die aldus zijn maatschappelijke betrokkenheid aan kan tonen.

Landbouw en Voedsel

Team : Philippe Baret, Olivier De Schutter, Pascal Durdu, Laurence Lambert, Olivier Lefebvre, Alain Peeters (trekker), Marjolein Visser.

Woordvoerder : Philippe Baret, Alain Peeters

Naar een landbouw gebaseerd op agro-ecologische principes, d.w.z. op een duurzame, autonome en veerkrachtige voeding, door nieuwe meerwaarde te geven aan alle schakels, van productie naar transformatie over distributie tot consumptie

Uitdagingen :

- **de systemische dimensie van de milieucrisis, de economische crisis en de sociale crisis van de landbouw- en voedingssector beklemtonen.** Dit is een verantwoordelijkheid zowel van het economisch systeem als van een welbepaalde politieke, wetenschappelijke en culturele visie op de landbouw. Deze visie is voornamelijk productivistisch en is gericht op technische vooruitgang eerder dan op de rentabiliteit van de productie en haar impact op de milieukwaliteit.
- **de terugval in de landbouwpopulatie tegengaan,** want die populatie is onontbeerlijk voor een verder duurzaam beheer van het grondgebied en het milieu.
- **de holistische transitie van teeltpraktijken en kweekwijzen naar agro-ecologie organiseren.** Deze uitdaging kan parallel met de volgende worden aangegaan.
- **streven naar een herlocalisering van de voedingsystemen in België.** Dit vergt een grondige heroriëntering en diversificatie van de producties om te voorzien in de voedselbehoeften van de burgers, alsook performante transformatie- en commercialiseringstools. Als we deze blokkeringen kunnen opheffen dan kunnen we werk maken van duurzame agro-ecologische ketens.

A. SYNTHESE VAN DE AANBEVELINGEN IN VIER MAATREGELEN

1. De huidige subsidies van het GLB herverdelen via drie programma's

- **Mensen steunen in plaats van hectares :** de vervanging van de rechtstreekse hulp per hectare door een basisinkomen per voltijds equivalent (VTE) tewerkgesteld op een landbouwexploitatie in plaats van de huidige subsidies per hectare (of per stuk vee). Dit basisinkomen zou onderworpen zijn aan de strikte opvolging van de milieuregels en aan de aangifte van werkzaamheid op een landbouwbedrijf.
- **Publiek geld voor publiek goed :** de landbouwers worden vergoed voor de creatie van publieke (of gemeenschappelijke) goederen waarvan de drie belangrijkste zijn : koolstofopslag in landbouwgronden, herstelling van de rurale biodiversiteit en de ontwikkeling van het ecologisch netwerk (bv.: hagen, hoogstammige boomgaarden, grasbermen, watervoorziening). Premies en steun moduleren volgens de impact van de productiewijzen (leefmilieu, dierenwelzijn, ingezette productiemiddelen). De subsidies zijn bedoeld om de evenwichtige inbreng van niet-synthetische voedingselementen in de bedrijven te bevorderen en om de afhankelijkheid van pesticiden te helpen afbouwen. Het grootste deel van de middelen van het Gemeenschappelijk Landbouwbeleid zou aan dit programma moeten worden voorbehouden.
- **De transitie naar duurzame systemen ondersteunen :** een herverdeling van de Investeringshulp om een nieuw fonds te kunnen oprichten voor de aankoop van agro-ecologische gereedschappen en uitrustingen (lokale collectieve transformatiegereedschappen voor meerdere ketens, mogelijkheid tot aankoop van specifiek materieel voor agro-ecologische systemen, tweedehandsmateriaal enz.) waarbij deze worden onderworpen aan duurzaamheidscriteria.

Deze oriëntaties zouden meteen moeten worden geïntegreerd in gewestelijke landbouwontwikkelingsplannen die de transitie naar agro-ecologische systemen beogen.

2. De toegang tot land en tot de oprichting van bedrijven faciliteren voor jonge landbouwers en groententelers met het oog op de creatie van agro-ecologische bedrijven

- Grondtoezicht instellen op projecten inzake grondoverdracht.
- De overdrachten begeleiden.
- Een grondreserve aanleggen die prioritair is bestemd voor nieuwe landbouwers die een bedrijf willen opstarten.
- De toegang tot gronden die in het bezit zijn van overheden faciliteren voor landbouwdoeleinden (bv. : gemeenten, OCMW's, intercommunales, gewesten).
- Landbouwers en landeigenaren aanmoedigen om een deel van hun land toegankelijk te maken voor houders van landbouw- en voedselprojecten door hen een aangepaste juridische structuur en installatiehulpmiddelen aan te bieden.

3. Korte en lokale ketens versterken via meerdere initiatieven

- De diversificatie van de land- en tuinbouwproductie en de structurering van de transformatie- en commercialiseringssystemen bevorderen om nieuwe afzetmogelijkheden te creëren.
- Gemeenschappelijke bestel- en leveringsplatforms voor lokale voedselproducten ontwikkelen om de aankoop door huishoudens, de horeca, de catering en de verwerking te faciliteren, dit zowel in de stad als op het platteland.
- De ontwikkeling van goed toegankelijke, overdekte boerenmarkten intensifiëren, met een ruim aanbod van lokale producten en met parkeergelegenheid.
- Voor de voedselvoorziening in schoolrefters, openbare catering (bv. in administraties) of privé-catering (bedrijfsrestaurants) de voorkeur geven aan lokale kwaliteitsproducten.
- De ontwikkeling van lokale opslag- en verwerkingsfaciliteiten (bv. groentefabrieken, snijbedrijven) op regionale schaal bevorderen.
- De verwerking en de distributie door de actoren van de agro-industrie aanmoedigen, op basis van ethische criteria, van productkwaliteit voor de consument en van rechtvaardige prijzen voor de producent. Zij kunnen een positieve impact hebben als aanvulling op de ambachtelijke afzetmarkt en op het korte circuit, indien zij duurzaam kunnen inspelen op een grootschalige vraag naar kwaliteitsproducten. De organisatie van de complementariteit tussen industriële en ambachtelijke sectoren kan de ontwikkeling van korte circuits bevorderen en kan de logica van de coöptatie van de boerenlandbouw ontkrachten, zoals de verkoop van lokale producten in grote en middelgrote supermarkten onder voorwaarden die ongunstig zijn voor de boeren.
- Criteria bepalen voor een duurzame voedselketen, geïnspireerd op de agro-ecologie. Stimuli geven om ze te implementeren, met de mogelijkheid om zich tot welbepaalde criteria te verbinden of ernaar te evolueren. Dit moet de consumenten toegang kunnen verschaffen tot eenvoudige tools om in alle transparantie hun voedsel te kiezen met betrekking tot de voedingskwaliteit en de duurzaamheid van het productiesysteem.

4. Onze ketens economisch en ecologisch duurzaam maken

- De ontwikkeling van biolandbouw en agro-ecologie versterken.
- Een programma ontwikkelen om de landbouwers te begeleiden in hun transitie naar agro-ecologische systemen. Het kan gaan over specifieke subsidies, het opzetten van een opleidingsnetwerk met goed opgeleide adviseurs en een netwerk van innoverende boerderijen die als 'vlaggenschip' kunnen worden gebruikt en van waaruit principes kunnen uitstralen naar de lokale gemeenschappen.
- Zorgen voor de transparantie van de ketens, onder andere door de prijzen te monitoren en door misleidende reclames te spotten en aan te klagen die productiesystemen en kwaliteiten suggereren waar de producten niet mee overeenstemmen.

Conform de Green Deal zouden het GLB en het landbouwbeleid van de Gewesten in België moeten worden gestroomlijnd met de beleidslijnen inzake volksgezondheid en met de privésector om voedselverspilling te verminderen en om zwaarlijvigheid, ondervoeding en daarmee gerelateerde ziekten te bestrijden, en om de ongelijkheden inzake voeding binnen de bevolking te verminderen.

Toekomstperspectieven : de maatschappelijke functie van de landbouw opnieuw bedenken

- De landbouw- en voedselketens responsabiliseren voor hun impact op het leefmilieu, op de volksgezondheid en op de landschappen, door jaarlijks een rapport op te stellen over de effecten van de voedselsystemen.
- Het debat openen over de organisatie van de ketens die voornamelijk exportgericht zijn (varkensvlees, gevogelte, aardappelen) en waarvan de milieukost wordt gedragen door de gemeenschap terwijl de winsten naar de privésector gaan.
- Op gewestelijk en op nationaal niveau de consequenties trekken uit de uitvoering van de Europese Green Deal, om er iets anders van te maken dan een slogan, en om onze doelstellingen te halen op het vlak van klimaat, herstel van de biodiversiteit en doelstellingen inzake duurzame ontwikkeling.

Gebouwen/Ruimtelijke ordening

Team: Arnaud Collignon (IEW, trekker), Edwin Zaccai, Cédric Chevalier, Christophe Sempels, Raphael Magin, Leo Van Broeck (Vlaams Bouwmeester), Jacques Teller (ULG)

Woordvoerders: Leo Van Broeck, Jacques Teller

Duurzame ruimtelijke ordening en duurzaam beheer van de woongebieden

Het doel is om de principes van de circulaire economie toe te passen op de ruimtelijke ordening. Nieuwe ruimte moet gevonden worden op de zeer talrijke ongebruikte industriële en commerciële terreinen. Renovatie moet massaal worden bevoordeeld ten opzichte van nieuwbouw om redenen van beschikbare middelen, comfort en energie-efficiëntie.

1. Het stoppen van de verspreiding van de ruimtelijke versnippering

We moeten de manier waarop we de bodem overmatig gebruiken herzien door de belangrijkste principes van de circulaire economie toe te passen op de ruimtelijke ordening (Renovatie eerst, Recyclage van sloopmaterialen, gebruik van duurzame materialen, beredeneerd gebruik van de bodem). We moeten een einde maken aan de predatie van natuur en landbouwgrond, en de zeer talrijke industriële en commerciële braakliggende terreinen en reeds bebouwde gebieden 'recyclen'. We moeten de centra van onze steden en dorpen weer dynamischer en aantrekkelijker maken voor hun inwoners en voor sociale, culturele en economische activiteiten.

a) Een moratorium in te stellen op zware infrastructuur die de afhankelijkheid van de fossiele economie in stand houdt of vergroot (wegen, autosnelwegen, luchthavens, economische zones die niet toegankelijk zijn voor het openbaar vervoer, ...) en de middelen inzetten voor het onderhoud en het herstel van de bestaande infrastructuur.

b) Aanpassing van de publieke en de private ruimte om plaats te maken voor biodiversiteit en om hitte-eilanden te bestrijden, door verharde ruimten te vergroenen, het op het grondgebied aanwezige aantal variëteiten te vergroten, en door het instand houden en ontwikkelen van wetlands. Aanpassen van de publieke ruimte om te voorzien in plaatsen voor ontmoeting en sociaal contact, die essentieel zijn in een context van de stedelijke veerkracht.

c) Op nieuw te ontwikkelen gebouwen en percelen moet de belastingheffing worden verhoogd om de collectieve kosten, zoals drainage en aansluiting op wegen-, energie- en communicatienetwerken, te internaliseren. In een logica van solidariteit en wederkerigheid moeten nieuwe constructies worden aangesloten op openbare netwerken. Er moet een minimumdichtheidsdrempel worden vastgesteld.

d) Het behoud van landbouwgrond in de nabijheid van of binnen verstedelijkte gebieden, om de ontwikkeling van korte voedselketens te bevorderen. Dit vereist de ontwikkeling van openbare grondcontrole op landbouwgrond onder druk van de verstedelijking en sociale en fiscale maatregelen die gunstig zijn voor producenten die zich bezighouden met de dynamiek van de voedselketens. Het belang van korte ketens vergroten en de integratie ervan in verschillende commerciële logistieke circuits bevorderen (bijvoorbeeld door partnerschappen met lokale e-commerce te ontwikkelen).

e) Nastreven om 25% van het Belgische grondgebied om te zetten in natuureservaten. Stimuleer de vorming van een netwerk van particuliere groenvoorzieningen, openbare groenvoorzieningen en natuurgebieden. Behoud en ontwikkeling van openbare stads- en plattelandsparken.

f) Tien Zones voor Ecologische Ontwikkeling (ZEO) creëren in België, een soort van regelluwe zones met specifieke voorwaarden waar burger- en economische experimenten in de richting van de transitie versterkt zouden worden ter inspiratie van alle andere domeinen (agro-ecologie, groene ruimten, passieve woningen, zachte mobiliteit, ...).

2. Renovatie en transformatie van onze woningvoorraad

In overeenstemming met het Europese "renovation wave initiative" moeten we starten met een grote renovatie-operatie van ons gebouwd patrimonium, om het te isoleren, aan te passen aan de demografische veranderingen en de bewoners minder afhankelijk te maken van geïndividualiseerd vervoer. Geen enkel ander politiek project combineert in die mate de sociale vereisten (met name de positieve impact op onze gezondheid), met de ecologische (vermindering van het energieverbruik) en de economische (het creëren van duizenden lokale banen). Overheidssteun voor renovatie moet bij voorrang worden gericht op stads- en dorpskernen om de in punt 1 aan de kaak gestelde versnippering te voorkomen.

a) **Vastleggen van een regelgevend kader dat streeft naar een stijging van het aandeel ingrijpende woningrenovaties tot 3% per jaar tegen 2030.** Vandaag de dag wordt slechts 1% van de woningen jaarlijks gerenoveerd, en dan nog vaak oppervlakkig zijn (raamkozijnen, daken).

b) **Een 'Green Deal voor gebouwen' implementeren met het oog op een volledige shift van de bouwsector richting renovatie en verbouwing van bestaande gebouwen.** Dit vereist met name een grootschalig opleidingsprogramma in renovatieberoepen en de stimulering van O&O door de implementatie van "renovatieclusters" die aannemers, ingenieurs, architecten, ingenieurs en andere vakmensen samenbrengen.

c) Op duidelijk leesbare wijze **verplichte renovatie invoeren van woningen die niet door de eigenaar bewoond worden** (binnen tien jaar na aankoop van een woning, binnen vijf jaar na een erfenis). Bevoordelen van derde partij-beleggingsfondsen om eigenaars te ondersteunen bij de uitvoering van de werkzaamheden. Zorg voor "buffer"-huisvesting om de bewoners tijdens de werkzaamheden tijdelijk te kunnen huisvesten. Deze maatregel moet deel uitmaken van een strikt kader voor de controle op de huurprijzen. Voor de eigenaar-bewoners de belastingvoordelen afhankelijk maken van de voltooiing van de renovatiewerkzaamheden.

d) **In het gebouwenbeleid moet rekening worden gehouden met grijze energie,** met name door deze op te nemen in de berekening van de EPB.

f) **Bevorderen van de woonmobiliteit,** met name door de invoering van "meeneembare" notariële registratiekosten bij de aankoop van een woning die als hoofdverblijfplaats is aangekocht. Deze vergoedingen zouden voor eens en voor altijd worden betaald voor elke tranche van de aankoop van een huis als domicilie van het gezin, en zouden vervolgens voor de rest van het leven van de eigenaar overdraagbaar zijn in geval van een verhuizing.

(h) **Stedenbouwkundige regels, politieregels en regelgevingskaders homogeniseren** om - enkel in de woonkernen - de verdeling van grote gebouwen in meerdere woningen of comfortabele functionele eenheden mogelijk te maken, onder voorbehoud van voorafgaande energierenovatie.

ENERGIE

Team : Pascal Vermeulen (trekker), Julien Pestiaux, Jean-Pascal van Ypersele, Pascal Durdu
Woordvoerder : Jean-Pascal van Ypersele

Energie als speerpunt van transitie

De maatregelen zijn opgelijst in volgorde van belangrijkheid

I. Een duidelijk langetermijnkader, aangevuld met een infrastructuurplan

België moet een duidelijk langetermijnkader voor het energiesysteem tegen 2030 finaliseren en officialiseren, dat door alle stakeholders wordt verwacht voor alle investeringsbeslissingen. Dit kader moet formeel worden goedgekeurd onder de verschillende Belgische bevoegdheidsniveaus. Het kader zou een update kunnen zijn van het interfederaal energiepact en zou na politieke afweging de elementen kunnen omvatten die relevant zijn voor de verschillende actoren, waaronder de werkgeversorganisaties, de vakbonden, de milieuorganisaties en de burgerverenigingen.

Het kader zou minstens (i) de essentiële mijlpalen moeten vastleggen, waaronder bij voorbeeld de kernuitstap en het bannen van fossiele brandstoffen, (ii) gebaseerd zijn op de ondersteuningsmechanismen voor energie-efficiëntie en voor de ontwikkeling van hernieuwbare energie en (iii) de grote infrastructuurprojecten bekrachtigen, met inbegrip van de wederzijdse link tussen energietransport en openbaar vervoer.

Verschiedende elementen die deel uitmaken van dit kader bestaan nu reeds en zouden kunnen worden gevalideerd en geformaliseerd ¹⁹.

II. Een koolstofprijs vaststellen en werk maken van een herverdelingsbeleid

Het instellen van een afleesbare koolstofprijs met een gekende progressie in de tijd is doeltreffend aangezien die progressie het prijssignaal geeft dat bevorderlijk is voor de investeringen in koolstofarme sectoren en aangezien zij het ons mogelijk maakt om de milieueffecten daarvan geleidelijk mee in rekening te brengen.

Vele economen zien in de koolstofprijs een belangrijk of zelfs essentieel economisch instrument om koolstofarme energie te promoten, in complementariteit met andere energiebeleidsinstrumenten (normen, planning, taksheffingen of doelgerichte ondersteuning, sensibiliseringsacties...).

De koolstofprijs moet progressief worden ingevoerd op een manier die gecoördineerd verloopt tussen de gewesten en de federale staat; deze laatste zou het initiatief moeten nemen in het kader van een ruimere herziening van de fiscaliteit, bij voorbeeld door een modernisering van de BTW. Deze invoering moet noodzakelijkerwijze gepaard gaan met een herverdelingsbeleid naar de bedrijven en de gezinnen toe. Er zijn verschillende mechanismen mogelijk, onder meer door de ondersteuning van kansarme gezinnen en van investeringen in de transitie naar een koolstofarme samenleving.

De koolstofprijs maakt het ook mogelijk om de prijspositionering van de verschillende vectoren te corrigeren, waaronder de historisch lage prijs voor gas en stookolie, en de hoge elektriciteitsprijs. Het mechanisme zou kunnen bijdragen tot de snelle realisatie van het progressieve plan van België om subsidies voor fossiele brandstoffen af te bouwen.

---

¹⁹ Zie onder andere het nationaal energie-klimaatplan, de energie-klimaatplannen van de gewesten, het energiepact en de diverse effecten daarvan.

III. De energie-efficiëntie in alle sectoren versterken

De potentiële winst aan energie-efficiëntie op de totale energievraag in België ligt rond de 20 % in 2030 vergeleken bij 2015.

Alle sectoren en alle vectoren moeten worden gemobiliseerd. Talrijke studies zetten per sector de gedetailleerde acties op een rijtje, die onder de gewestelijke en/of nationale bevoegdheden vallen. De belangrijkste acties staan overigens in het plan van de RMG. Het is belangrijk om gedragsgerichte acties te combineren met technologische maatregelen en met economische instrumenten.

De doelstellingen moeten worden uitgedrukt in termen van absolute vermindering van het energieverbruik. We zullen er dus ook moeten over waken dat eventuele terugslageffecten worden vermeden : efficiëntiewinst mag niet leiden tot een consumptietoename van producten en diensten per gebruiker (aantal afgelegde kilometers, toename van verwarmde oppervlakten, gebruik van meer toestellen enz.).

IV. De lokale productie van hernieuwbare energie ontwikkelen

Het potentieel aan lokale hernieuwbare energie dat zowel thermisch als elektrisch kan worden opgewekt over een periode van tien jaar, vertegenwoordigt in België tussen 35 en 50 TWh productie in 2030, wat minstens overeenkomt met een verdubbeling van de productie in 2018²⁰.

De continue (en nog steeds aanhoudende) vermindering van de productiekosten van de hernieuwbare energiebronnen in combinatie met de ontwikkeling van intelligente oplossingen, van de flexibiliteit en van de opslag (batterijen en waterstof), de ontwikkeling van de wederzijdse connecties en de evolutie van de regelgeving, bieden de hernieuwbare energiebronnen de kans om zich als een reëel en actueel alternatief te positioneren ten aanzien van fossiele en nucleaire energie.

Het duidelijke lange termijnkader (maatregel 1) zou moeten zorgen dat de ambitie inzake hernieuwbare energie wordt versterkt. De gewesten kunnen ook het kader versterken en vereenvoudigen voor de productie van lokale hernieuwbare energie die onder meerdere actoren wordt gedeeld. Er zijn verschillende mechanismen en ondersteunende beleidsmaatregelen beschikbaar die opnieuw kunnen worden onderzocht in het licht van de huidige maturiteitsgraad van de verschillende technologieën.

V. Innovatie en veerkracht

België moet de technologische en sociale innovatie ondersteunen. De diepgaande verandering van het energiesysteem maakt het de kleine, middelgrote of grote consument mogelijk om een actieve rol te spelen via 'business models' zoals burgercoöperatieven, nieuwe technologische oplossingen enz.

Het nieuwe energiemodel zal meer decentraal moeten zijn, territoriaal verankerd en ook verankerd in de gemeenschappen, en zal ook veerkrachtiger moeten zijn om risico's en onzekerheden het hoofd te kunnen bieden.

De ondersteuning van onderzoek en innovatie zou bij voorbeeld kunnen gebeuren door meer offerteoproepen te lanceren of meer fondsen te wijden aan innovatie, die deels kunnen worden gespijsd dankzij de invoering van een koolstoftarief.

---

²⁰ <https://economie.fgov.be/fr/publications/energy-key-data-mars-2020> en <https://climat.be/service-federal/activites/transition-vers-une-societe-decarbonee>

MOBILITEIT

Team: Pierre Courbe (IEW, trekker), Jill Peeters, Isabelle Cassiers, E. Zaccai, E. de Callataÿ, Cathy Macharis

Woordvoerder: Cathy Macharis

In 1996 concludeerde de OESO na een driedaagse conferentie over duurzaam vervoer dat het vervoer niet duurzaam was en steeds minder duurzaam werd. Helaas is de destijds waargenomen dynamiek nu versterkt. De "vermijden, verschuiven, verschonen" (VVV) aanpak moet worden toegepast om deze tegen te gaan:

- **het verminderen van de vraag naar vervoer,**
- **overschakelen op de minst vervuilende modi**
- **de efficiëntie van alle motorvoertuigen te verbeteren.**

De crisis heeft ons gedwongen om te telewerken, om op afstand te studeren, om conferenties en symposia te vervangen door videoconferenties. **Dit zijn lessen die we absoluut moeten blijven behouden.** Laten we heel zuinig zijn op onze reizen, vooral met het vliegtuig.

1. Een grondige herziening van de belasting op vervoer en arbeid

De autobelasting bestaat uit drie hoofdinstrumenten: (1) brandstofaccijnzen, die onder federale bevoegdheid vallen, (2) de belasting op in verkeerstelling (BIV) en de (3) jaarlijkse verkeersbelasting (VB), waarvan de laatste twee onder gewestelijke bevoegdheid vallen. Het BIV is zeer geschikt en uiterst effectief in het helpen van consumenten bij het kiezen van de minst vervuilende voertuigen²¹. Het moet in deze richting worden hervormd, waarbij kleine, elektrische auto's radicaal worden bevoordeeld ten koste van andere auto's en SUV's voor zowel het BIV als de VB. Het criterium van de belasting op basis van de uitstoot van lokale en globale emissies en de voertuigmassa dient te worden veralgemeend.

Momenteel zijn vliegtickets vrijgesteld van BTW en wordt kerosine niet belast. Om de billijkheid ten opzichte van andere vervoerswijzen te herstellen en de groei van deze sector binnen de perken te houden, moet een belasting op vliegtickets worden ingevoerd en moet kerosine worden belast; deze tweede maatregel kan ten uitvoer worden gelegd in het kader van bilaterale overeenkomsten tussen staten en bij voorkeur door belastingheffing op Europees niveau in te voeren, aangezien dit moeilijk is op internationaal niveau. Het dient van toepassing te zijn op alle maatschappijen die op Europees grondgebied vliegen, ongeacht hun herkomst - om zo het gelijkheidsbeginsel te respecteren.

De bedrijfswagen (in de zin van "salariswagen") heeft tot gevolg dat de vraag naar vervoer toeneemt en draagt bij aan de overwaardering van de auto. Reeds in 2009 heeft de Hoge Raad van Financiën de volgende aanbeveling gedaan, die wij onderschrijven: "*geleidelijk overgaan tot de afschaffing van het bijzondere belastingregime voor bedrijfswagens en de belastingheffing op het voordeel van alle aard dan ook afstemmen op die van de lonen, zowel voor de werkgever als voor de werknemer*". Deze oriëntatie moet deel uitmaken van een algemene herziening van de belastingen voor zowel bedrijven als particulieren.

De huidige gezondheids crisis toont het immense potentieel van telewerken aan als instrument om de vraag naar vervoer te beheersen. Dit instrument moet verder worden bevorderd door middel van specifieke fiscale bepalingen die zowel op werkgevers als op werknemers zijn gericht.

2. Sterk ontwikkelen van alternatieven voor de auto

²¹ https://finances.belgium.be/sites/default/files/downloads/BdocB_2014_Q3f_Courbe_taxation_fr.pdf

In het kader van de gezondheids crisis hebben verschillende Europese steden (waaronder Brussel) besloten om het aandeel van de openbare ruimte dat aan actieve vervoerswijzen (wandelen, fietsen en micromobiliteit) wordt toegewezen, te vergroten en het reizen te vergemakkelijken: ontwikkeling van fietspaden en ontmoetingsplaatsen, aanpassing van de fasering van verkeerslichten, enz.

De budgettaire beperkingen waaraan zij onderworpen zijn, beletten de openbare vervoersmaatschappijen (NMBS/Infrabel, De Lijn, MIVB en TEC) al jaren om hun aanbod voldoende te ontwikkelen. Naast een aanzienlijke herfinanciering zou het aanbod gebaat zijn bij een herstructurering volgens een geïntegreerde dienstregeling gebaseerd op een bepaalde kadans van aankomst en vertrek²². Daarnaast moeten de IT-hulpmiddelen voor geïntegreerde routeoptimalisatie - openbaar vervoer, gedeelde auto's/fietsen/scooters/steps - worden ontwikkeld.

Prioriteit moet worden gegeven aan infrastructuurwerken die in overeenstemming zijn met de intermodaliteit.

3. Aanpassing van de werkorganisatie

De doelstelling om de mobiliteit te verminderen vereist een herziening van de werkorganisatie waar mogelijk. Telewerk is een van deze vormen, maar het moet deel uitmaken van een meer globale reflectie over het functioneren van elke organisatie.

Ook het opzetten van geografisch verspreide co-workingcentra met uitgebreide ICT-middelen maakt deel uit van deze dynamiek.

4. Bestrijding van de culturele overwaardering van de wagen en het vliegtuig

In het mobiliteitsbeleid wordt veel te weinig rekening gehouden met psychosociale aspecten, terwijl de promotoren van de meest vervuilende vormen van vervoer ze perfect integreren in hun strategie en acties. Een positief beeld van het openbaar vervoer en de actieve modi (wandelen, fietsen) moet weer in het collectieve denken centraal komen te staan.

Om dit te bereiken:

- Verbod op reclame voor de meest vervuilende en zwaarste/krachtigste voertuigen;
- Maatregelen (fiscaal en reglementair) te verhogen ter ondersteuning van de gedeelde mobiliteit;
- een voorbeeld stellen (regeringen, parlementen en administraties) door prioritair gebruik te maken van actieve modi, het openbaar vervoer en, voor de rest, auto's die voldoen aan het (e)LISA-autoconcept²³: lichter, krachtiger en elektrisch (ten behoeve van het klimaat, de natuurlijke hulpbronnen, de gezondheid en de verkeersveiligheid).

5. Beoordeel de opties voor ruimtelijke ordening

De ruimtelijke planning mag niet alleen rekening houden met de ontwikkeling van stedelijke centra, maar moet ook de voordelen van het leven op het platteland vanuit verschillende invalshoeken - kwaliteit van het leven, relatie met de natuur, enz. mee in rekening brengen. Dit betekent niet dat de verdere verspreiding van woningen moet worden voortgezet, want die zijn kostbaar in termen van infrastructuur, mobiliteit en duurzaamheid, maar wel dat er een logica van densificatie ook rond middelgrote gemeenten of grote dorpen moet worden gecreëerd. Dit maakt het mogelijk om aansluitingsknooppunten op deze locaties te optimaliseren.

---

²² <https://www.iew.be/le-modele-des-noeuds-de-correspondance-un-mythe-suisse-un-concept-theorique-ou/>

²³ <https://www.lisacar.eu/appel-pour-la-production-et-la-promotion-des-voitures-raisonnables/>

DEMOCRATIE, STAAT EN OVERHEDEN

Team: Cédric Chevalier (trekker), Edwin Zaccai, Vincent Burnand-Galpin, Christophe Sempels, Dirk Holemans, Luc Barbe, Romain Weikmans, Raphael Stevens, Laurent Lievens, Pierre Ozer; Philippe Defeyt, Leo Van Broeck, Philippe Van Parijs, Isabelle Cassiers, Jean-Pascal van Ypersele, David Van Reybrouck, Philippe Destatte, Frédéric Chomé, Michel Cordier

Woordvoerders: Dirk Holemans, Cédric Chevalier

De technische en sectorale transitiepaden naar een koolstofarme economie met een lage ecologische voetafdruk, solidariteit en een hoge levenskwaliteit zijn vandaag de dag relatief goed geëffend²⁴. De transitie komt echter traag op gang. Moeten we het niet aandurven onze collectieve instellingen opnieuw in vraag te stellen?

De staat en de overheidsinstanties kunnen de rol van centrale partner opnemen bij het faciliteren van de transitie, alsook een strategische rol met betrekking tot de ontwikkeling van visie, vooruitziendheid, coördinatie, netwerken, capaciteitsopbouw, coaching, ondersteuning en evaluatie.

Dit vereist nieuwe democratische en institutionele praktijken, die alle belanghebbenden in staat stelt op lange termijn te plannen en samen concrete veranderingen uit te testen. Het gaat erom de nodige middelen te verzamelen en de burgers, de overheidssector, de wetenschappers, de deskundigen en de mensen op het terrein gezamenlijk te betrekken. De sleutel tot de transitie zou dan kunnen liggen in het verdiepen van de democratie en de rol van de burgers in onze instellingen, opdat ze via actieve deelname in de beraadslaging zelf actoren kunnen worden in de transitie²⁵.

1. Procesvoorstel: Lancering van een Interfederale Conventie voor Transitie en Democratie

- Onder auspiciën van de Overlegcommissie of de verschillende parlementen van België een Interfederale Conventie voor Transitie en Democratie oprichten, die verantwoordelijk is voor het in gang zetten en organiseren van een ongekend uitgebreid, deliberatief, bottom-up, participatief en pragmatisch denkproces, van voorstellen voor maatregelen en concrete projecten om onze democratie weer op de rails te zetten.
- Deze Conventie zou als taak hebben te beraadslagen en voorstellen te doen aan regeringen, parlementen en burgers, teneinde de maatschappelijke herindeling na covid-19 gepast uit te rusten, de ecologische transitie te versnellen, de solidariteit te versterken, de levenskwaliteit te verbeteren en de participatie van de burgers in de democratie te garanderen, door de basis te leggen voor een nieuw maatschappelijk pact met een nieuwe impuls voor 2020-2030-2050, beleid dat wordt gevoed door geactualiseerde en herbevestigde waarden, een meer efficiënte en meer coherente institutionele organisatie en andere besluitvormingsmethodes.
- Dit proces zou niet beperkt blijven tot de federale bevoegdheden of opgesplitst worden naar institutionele bevoegdheden, maar zou worden georganiseerd via een specifieke vertegenwoordiging, volgens de bevoegdheden van de deelstaten, met de nodige autonomie.
- Dit proces zou niet beperkt blijven tot de institutionele ruimte, maar zou ook de verdieping van de democratische praktijk op de werkvloer, in het bedrijfsleven, binnen de administratie en in alle andere organisaties bevragen.

²⁴ Agro-ecologie en vleesarme voeding, duurzame visserij, duurzaam bosbeheer, duurzame stadsplanning en energiepositief bouwen, zachte en gedeelde mobiliteit, ecotoerisme, circulaire economie en rationele consumptie, enz.

²⁵ Dit voorstel beantwoordt ook aan de Europese vereisten (VERORDENING (EU) 2018/1999 VAN HET EUROPEES PARLEMENT EN DE RAAD van 11/12/2018 betreffende het bestuur van de Energie- en Klimaatunie (artikel 11)), de aanbevelingen van het Planbureau en het Federaal Rapport inzake Duurzame Ontwikkeling 2019, de adviezen van de meeste parlementsleden en burgers over de verdieping van de Belgische democratie.

- Deze conventie zou multidisciplinair en pluralistisch opgesteld zijn, met een meerderheid van door loting gekozen burgers, onafhankelijke deskundigen die door onze universiteiten zijn aangesteld en betrekking hebben op de meest uiteenlopende aspecten (gezondheid, milieu, technologie, menswetenschappen), vertegenwoordigers van het maatschappelijk middenveld ('groep van 10' – vakbonden en ondernemingen, milieuverenigingen, sociaal-professionele en culturele actoren), maar ook vertegenwoordigers van een spontaner maatschappelijk middenveld (burgerbewegingen, 'denktanks') en, ten slotte, jongeren die de generatie van 20-tot 30-jarigen vertegenwoordigen.
- Deze conventie zou, als basiselement van haar werkzaamheden, voorstellen voor hervormingen, maatregelenprogramma's, memoranda, ingediend door partijen en maatschappelijke belanghebbenden in de afgelopen 5 jaar (verenigingen, vakbonden, beroepsorganisaties, onderzoekers, intellectuelen, activisten, enz.), samenbrengen.
- Dit proces, gebaseerd op deliberatie, zou geïnitieerd en gefaciliteerd worden door de overheden en de prospectiediensten van het land, waarbij men zich laat inspireren door de vele voorbeelden die er reeds in Europa bestaan, zoals het Burgerverdrag voor het Klimaat (Convention citoyenne pour le Climat) in Frankrijk.
- Dit proces zou zich niet beperken tot het institutionele maar bevraagt evenzeer de verdieping van democratische praktijken in alles wat het werk aangaat, in de schoot van bedrijven, administraties en alle andere organisaties.

2. Procesvoorstel – De Staat als facilitator en begeleider van de ecologische en sociale transitie

- In het kielzog van de Conventie, een interfederaal plan voor de ecologische en sociale overgang 2020-2030-2050 goedkeuren, waarin de geleidelijke afschaffing van de niet-duurzame economie en de geleidelijke invoering van de duurzame economie worden georganiseerd.
- Dit plan zou:
  - o worden onderverdeeld in strategische assen die overeenkomen met transitie-systemen die gebaseerd zijn op de economie van (basis)behoeften: voedsel, gezondheidszorg, huisvesting, kleding, beweging, veiligheid, onderwijs, cultuur en amusement, deelname aan het openbare leven;
  - o zich op verschillende niveaus afspelen (lokaal/regionaal/nationaal) en hiërarchisch: elk bestuursniveau zou beschikken over een unieke versie van het interfederaal ecologische en sociale transitieplan, afgestemd met de andere niveaus volgens de principes van vereenvoudiging van het planningslandschap, subsidiariteit en samenwerking;
  - o doelstellingen hebben die deels dwingend (klimaat, hernieuwbare energiebronnen, biodiversiteit, armoede, huisvesting, enz) en deels indicatief zijn, met een garantie op verwezenlijking door de staat;
  - o worden gecoördineerd door een strategische cel die de overheidsdiensten van het land betreft bij en uitrust op het gebied van de planning, strategie, prognoses, statistieken, (technologische) evaluatie en nieuwe indicatoren;
  - o beschikken over een meerjarig interfederaal budget, bestaande uit de begrotingen van de transitie-systemen en dit over een tijdsbestek van vijf jaar.
  - o gezamenlijk en bottom-up worden opgesteld door de Interfederale Conventie voor Transitie en Democratie, de regeringen, de parlementen, het Planbureau en de overheden;
  - o gebaseerd zijn op de meest recente ontwikkelingen wat betreft de transitiebegeleiding, zoals een faciliterende en begeleidende staat, reflectief bestuur, burgerparticipatie, democratische experimenten, systeemdenken, veerkracht, transdisciplinaire wetenschap, enz.
- Bij gebrek aan akkoord op federaal niveau zou het hier voorgestelde proces in elke regio kunnen worden uitgevoerd.

SANTÉ

Team : Mathieu Noirhomme (trekker), Maryam Bigdeli, Yves Coppieters, Xavier de Béthune, Paul De Munck, Muriel Gerkens, Thomas Orban, Elisabeth Paul, Véronique Tellier, Maye Vandenbussche.
Woordvoerders : Luc Hens et Paul De Munck

Een holistisch-veel omvattend, geïntegreerd en inclusief gezondheidsbeleid voor de mensen, dat beantwoordt aan de verwachtingen van de patiënten en de ongelijkheid in gezondheid en de zorg vermindert.

De corona-crisis wijst op de noodzaak van een goed voorbereid gezondheidssysteem, zeker in “onvoorziene” crisissituaties. Hoewel men niet alle risico’s kan voorzien, kan toch meer werk worden gemaakt van een meer systematische aanpak die men baseert op het principe “beter voorkomen dan genezen”.

1. Een holistisch, inclusief beleid, eerder dan een beheer van aandoeningen

- Een holistische, geïntegreerde, ethische, systematische en duurzame gezondheidsstrategie. Integratie van de verschillende beleidsniveaus, actoren en gebruikers hoort versnippering van bevoegdheden en doelstellingen tegen te gaan. Dit beleid zet de gezondheid van mensen centraal. Het houdt rekening met de milieu- en sociale oorzaken van aandoeningen. Met multidisciplinaire netwerken bestrijkt het verschillende zorg- en hulp-niveaus om de volksgezondheid te bewaren en te verbeteren.
- Bevolkings-gericht onderzoek en kennisopbouw over prioritaire thema’s voor de volksgezondheid die verder reiken dan de biomedische en farmaceutische doelen. Deze benadering staat een multidisciplinaire aanpak van en toegang tot de open en beschikbare literatuur voor.

2. Herijken van het gewicht van de doelgroepen door een gezamenlijk beheer van de gezondheid

- Coördinatie van sectorale consultaties (opleiding, tewerkstelling, industrie, openbare ruimten, andere) die de impact van iedere sector op de gezondheid in kaart brengen, analyseren en beoordelen. Dit moet leiden tot een transversale en gedragen gezondheidszorg die rekening houdt met het milieu en de levensomstandigheden.
- Geleidelijke opbouw van een participatief gezondheidsbeleid. Inwerken van een gezondheidsdimensie in sectorale onderhandelingen, budgetten en andere beleidsdomeinen. Dit moet uitmonden in het ontwikkelen van en vorm geven aan een “hygiënische-zorgkundige democratie”.

3. Herwaarderen en herijken van het statuut van de zorgverleners

- Herwaarderen van een generalistische en bevolkings-gerichte geneeskunde, met prioritaire aandacht voor de eerste lijn en een dienstverlening dichtbij de mensen. Dit sluit aan bij een hoogstaande ziekenhuis- en gespecialiseerde geneeskunde.
- Meer interdisciplinariteit in de opleidingen door meer nadruk op veldwerk en op de praktijk aansluitende samenwerking.

4. Meer en evenwichtiger financiering van de gezondheidszorg

- Herbekijken van het volume, de evenwichten en de manier van financieren van de gezondheidszorg. Men zal in de toekomst bij de financiering meer rekening houden met het maatschappelijk belang van de gezondheid in brede zin (promotie van preventie, gericht op de bevolking, evenzeer als op het individu), met aandacht voor mogelijk verlieslatende activiteiten (met inbegrip van de betoelaging van ziekenhuizen op basis van hun forfaitaire kosten). Men betoelaagt bij voorkeur acties die de preventie en het immuunsysteem versterken.
- Komaf maken met de geheime akkoorden tussen de farmaceutische bedrijven en de overheid.

SOCIALE ZEKERHEID / NIEUW SOCIAAL CONTRACT / WERKGELEGENHEID

Team: Louise Kassa (trekker), Isabelle Ferreras, Philippe Defeyt, Edwin Zaccai, Sybille Mertens, Philippe Van Parijs, Dirk Jacobs, Christophe Sempels, E. de Callatay, Bernard Mazijn
Woordvoerder: Philippe Defeyt

Om de toegang voor iedereen tot basisbehoeften te verzekeren, door middel van economische activiteiten.

De Covid-19-crisis, maar vooral de manier waarop de overheden van bepaalde landen de sociale gevolgen van de economische crisis beter hebben kunnen beheersen dan andere, heeft duidelijk het belang aangetoond van een coherent systeem van sociale zekerheid. Het komt er dus op aan deze te versterken om onze samenleving veerkrachtiger te maken.

Ook het verzekeren van de inkomsten van de sociale zekerheid tijdens en na de transitie is belangrijk.

1. Verzekering

Twee opties:

- **Een groot pact voor werkgelegenheid en transitie:** regel het kader van de vierdaagse werkweek teneinde de verdeling van de beschikbare werkgelegenheid evenals arbeidstijd te bevorderen. Dit pact gaat vergezeld met de wil om:
  - de opleidingen om te heroriënteren te ondersteunen
  - zich inzetten om mensen te helpen bij het veranderen van loopbaan als onderdeel van hun overgang naar een duurzame economie.

De kwestie van de arbeidstijd kan op twee manieren worden benaderd:

1. het is een doel op zich (levenskwaliteit, eenvoudigere deelname aan niet-marktactiviteiten maar belangrijk voor de transitie ...)
2. een middel / een voorwaarde om te komen tot het aanbieden van werk voor iedereen.

- **Werkgelegenheid voor iedereen:** creatie van een garantie op werk voor iedereen (*job guarantee*). Het doel is om voor alle burgers de verzekering van het recht op werk te regelen. Deze baan zou de dubbele functie hebben: elke burger een inkomen te verschaffen en hem in staat te stellen bij te dragen aan de invulling van een groot aantal behoeften waaraan de markt momenteel niet voldoet. Dit zijn met name banen in de zorg (zorg voor personen) evenals zorg voor de planeet (banen in het transitiegebeuren). Deze banen zijn met het oog op gedeelde welvaart dringend. Bijgevolg zorgt het voorstel 'Werkgelegenheid garanderen voor iedereen' voor toegang tot inkomen. Het heeft ook het voordeel bij te dragen aan de uitdaging van sociale participatie en het scheppen van banen nodig voor de transitie.

Deze garantie van 'Werkgelegenheid voor iedereen' moet verder worden verduidelijkt:

- Is het een recht dat onmiddellijk geldig is van zodra de aanvraag wordt ingediend? (zelfs de meest ambitieuze projecten voorzien altijd een bepaald aantal maanden 'wachttijd').
- Hoe hoog is het inkomen in afwachting?
- Hoe wordt vrijwillig deeltijds werk behandeld?

2. Basisinkomen of -ondersteuning

Twee opties:

➤ Basisinkomen:

Organisatie van een parlementair debat over het onvoorwaardelijke basisinkomen, dat andere rechten (openbare diensten, gezondheidszorg ...) niet beperkt.

- Individuele toewijzing, zonder rechtvaardiging of onderscheid van de reeds beschikbare middelen. Er zou geen rekening worden gehouden met de beschikbaarheid op de arbeidsmarkt.
- Doel: rechtvaardige verdeling van tijd en geld; dit maakt het volgende mogelijk:
  - de keuzevrijheid;
  - de vrijheid om zijn leven te leven en geen producent te zijn;
  - tijd voor mensen die het willen gebruiken of het nodig hebben; in dit opzicht zou een van de voordelen van dit inkomen een mechanisme zijn om burn-out te voorkomen.

Een moeilijke vraag zal nog moeten worden beantwoord: is het voldoende om een (sober) leven te leiden, in het geval iemand zich zou willen wapenen tegen elke onvoorziene gebeurtenis i.v.m. het werk (merk op: het voorstel van een garantie op werkgelegenheid zou niet meer nuttig zijn) of, een 'basis' die de zesde pijler van de sociale zekerheid zou worden?

➤ Ecologisch transitie-inkomen:

Het doel van dit inkomen zou zijn om het risico te compenseren van burgers die 'transitie-ondernemers' worden in de periode dat hun initiatief niet in hun eigen onderhoud kan voorzien, als gevolg van het niet internaliseren van de externe kosten van de economie.

Dit voorstel vereist echter algemene regels en normen waarbinnen mensen (ondersteund door sterke sociale bescherming) activiteiten initiëren en ondernemen: wie controleert wat? Kan iemand van tevoren en met zekerheid zeggen dat een dergelijke aanpak als duurzaam wordt bestempeld?

3. Sociale zekerheid

Verschillende suggesties voor verbetering:

1. Terugkeer naar het principe van de sociale verzekering: de vervangingsvergoeding wordt berekend op basis van gederfd inkomen. Dit impliceert het einde van de categorieën van begunstigen (alleenstaand, samenwonend, 'gezinshoofd').
2. Verloren inkomen is gederfd inkomen en geeft, als alle andere zaken gelijk zijn, recht op dezelfde uitkeringen, ongeacht de oorzaak van dit verlies, mits uiteraard premie is betaald.
3. Stroomlijning of samenvoeging van de statuten - een werknemer is een werknemer en een inkomen is een inkomen - te beginnen met de afschaffing van alle specifieke regelingen die de afgelopen jaren zijn bedacht, wat inhoudt dat alle inkomsten aan dezelfde sociale premies worden onderworpen (minus de professioneel gemaakt kosten), maar maakt het mogelijk om iedereen op basis van dezelfde principes te vergoeden.
4. Verleng de toegang tot de sociale zekerheid voor statuten die niet overeenstemmen met de loontrekkenden zoals beschreven in het Belgische sociale pact tijdens de periode na de Tweede Wereldoorlog. Houd rekening met de flexibiliteit van de beroepsbevolking als reactie op de druk op de arbeidsmarkt. Het is daarom belangrijk om werknemers die niet voldoen aan de 'standaard'-voorwaarden dezelfde bescherming te bieden. Bijvoorbeeld: atypische banen, freelancers, etc.
5. De sociale zekerheid herzien rekening houdend met productiviteitswinsten om deze sociale zekerheid universeel te maken. Deze herziening zou gepaard gaan met een uitbreiding van het verzekeringsprincipe tot nieuwe ecologische risico's (inclusief de gezondheidsrisico's als gevolg van klimatologische grillen).
6. Leg een loonstressfactor van maximaal 12 op in de samenleving als geheel.

* * * * *

Opmerking:

Aan de inkomstzijde van de sociale zekerheid zal ook moeten worden onderzocht wat de invloed is van de transitie naar een circulaire economie inclusief productdienstcombinaties. De bedoeling is immers – in vergelijking met de huidige doorstroom economie - minder producten te verkopen. De focus zal liggen op het herstellen van producten, het samen gebruiken van producten, enz. (bijv. van elektrische en elektronische apparatuur). Met andere woorden, de belastinggrondslag moet worden gewijzigd om voldoende inkomen te genereren om de behoeften van de sociale zekerheid te financieren.

ONDERWIJS/EDUCATIE

Team : Marc Lemaire (trekker), Christophe Sempels, Olivier Servais

Woordvoerder : Christophe Sempels

Een louter analytisch onderwijssysteem in vraag durven stellen en de systemische benadering promoten die onontbeerlijk is om de ecosystemen en de toenemende complexiteiten te beheren.

Het is niet verwonderlijk dat de realisatie van de Doelstellingen inzake Duurzame Ontwikkeling (DDO) niet verloopt volgens het tempo dat nodig is om ze in 2030 te halen. Daarvoor zijn er overheden en ondernemers nodig die willen afstappen van het “silodenken” dat ons onderwijs aanstuurt en dat specialisaties en expertises bevordert ten koste van de systemische benadering en van de synergieën die moeten worden ontwikkeld tussen de 17 DDO's.

1. Ervoor zorgen dat het gehele onderwijssysteem de mentale switch begeleidt zodanig dat de uitvoering van de ecologische transitie op dreef komt.

- **De jongeren voorbereiden op de alternatieven** : systeemtheorie en holistische benadering, milieu-uitdagingen en maatschappelijke uitdagingen, sociologie, afstand nemen van productivisme en consumentisme, waarden van de nieuwe wereld (bv. : samenwerking eerder dan strijd tegen de natuur, samenwerking eerder dan concurrentie, inwendige transitie).
- **Constructieve kritiek op de techniek legitimeren** (ze is niet “neutraal”, ze is niet slechts “een instrument”, we moeten haar niet uitsluitend laten sturen door experts enz.) door middel van een wetenschappelijke en systemische benadering.
- Alle onderwijs- en onderzoekmodellen opnieuw opbouwen, en daarbij de regel opleggen **dat het economische en het technische moet worden ingebed in het sociale, dat op zijn beurt is ingebed in het leefmilieu.**

2. De theoretische kaders aanpassen aan de uitdagingen van onze eeuw.

De overheersende economische theorie tracht vat te krijgen op de verregaande onzekerheid waarmee we worden geconfronteerd, tracht de transitie te concipiëren en te sturen, en dit vanuit haar drievoudige ecologische, sociale en autonome dimensie. **Om te komen tot de theoretische revolutie die nodig is om nooit geziene uitdagingen te bestuderen, lijkt het ons onontbeerlijk om een reflexieve houding aan te nemen en samen te werken met andere disciplines, meer bepaald met de biowetenschappen.** Er zijn nog andere stromingen die nu nog minoritair zijn maar toch veelbelovende perspectieven openen, zoals de evolutionistische economie, de sociaalecologische economie en de analyse van de ‘commons’ (de gemeenschappelijke rijkdommen).

- **Multidisciplinair onderwijs veralgemenen**, de onderwijsvakken opnieuw laten inpassen in een systemische benadering en de academische vrijheid kaderen binnen haar bijdrage tot de huidige uitdagingen. **Alles wat wordt onderwezen aan de universiteit, en aan de hogescholen in het bijzonder, moet zo snel mogelijk de noodzakelijke kennis en de knowhow integreren om een ecologische en solidaire transitie te versnellen.**

3. Het Onderzoek herfinancieren, met prioriteit voor holistische benaderingen en voor participatieve projecten met de bedrijfswereld

- **De ketens heruitvinden** tussen fundamenteel onderzoek, toegepast onderzoek en de valorisatie daarvan. In de VS bv. zien we dat de private rijkdommen die hightech gerelateerd zijn, hun oorsprong vinden in het publieke onderzoek (kosten worden gedragen door de collectiviteit maar de winsten worden geprivatiseerd). Ons voorstel is dat alle innoverende bedrijven worden verplicht om een **participatie te storten in een fonds voor onderzoeksfinanciering**, waardoor meteen ook het feit wordt erkend dat de innovatiecapaciteit van die bedrijven vaak te danken is aan het fundamenteel/toegepast onderzoek dat stroomopwaarts door de maatschappij wordt bekostigd.
- **Functies creëren die gespecialiseerd zijn in onderzoeksfinanciering**, zodat de onderzoekers kunnen focussen op onderzoek (een chef van een labo is meestal een gerenommeerd wetenschapper maar is het grootste deel van zijn tijd bezig met de zoektocht naar financiering).
- **De evaluatiemodaliteiten van het onderzoek helemaal herzien**. De evaluatiemaatregelen die bv. door Macron worden voorgesteld, hebben de wetenschappers in het harnas gejaagd omdat zij in die voorstellen een volledige verzakelijking van het onderzoek zien, en een evaluatie die geen verband meer houdt met de onderzoeksrealiteit. Parrallel hiermee moet het **collegiale toetsingsproces in het onderzoek worden herzien** via de publicaties, aangezien heel wat onderzoeken helemaal niets meer te maken hebben met de huidige uitdagingen (bv. financieel-technisch of neuro-marketingonderzoek).
- Onderzoekssamenwerking bevorderen, vooral dan in het **multidisciplinair onderzoek**.

ONTWIKKELINGSSAMENWERKING

Team : Marc Lemaire (trekker), François Gemenne, Quentin Antoine, Antoine Geerinckx, Elisabeth Paul
Woordvoerder : François Gemenne

Een 'avocado-ecologie' vermijden : groen van buiten , en bruin van binnen.

1. Financieringen

- Een rechtvaardig evenwicht bewaren tussen de budgetten 'adaptatie' en 'reductie', om een adaptatiecapaciteit te waarborgen dat de ontwikkelingslanden zich kunnen aanpassen aan de klimaatverandering en andere grote uitdagingen op het gebied van duurzame ontwikkeling.
- De budgetten vergroten voor bescherming, herbebossing, agrobosbouw, duurzame landbouw en landbeheer, hernieuwbare energieën, toegang tot proper water, toegang voor meisjes tot educatie, toegang vrouwen tot de economische en politieke governance, en toegang van de vrouw tot activiteiten die inkomen genereren.
- Erkenning geven aan de groeiende problematiek der klimaatvluchtelingen, en de noodzaak om dringende oplossingen te vinden op internationaal niveau, evenals de noodzaak om internationale oplossingen te vinden en initiatieven te nemen op nationaal niveau.

Klimaatwijziging is niet de volgende catastrofe, want ze is al aanwezig, en dit sinds meerdere jaren. Men ziet ze nog steeds als een toekomstige tegenstander, doordat de doden zich niet voor onze deur bevinden; het zijn Afrikanen, Arabieren, Aziaten, die elk jaar miljoenen slachtoffers tellen (vluchtelingen enz...). Bijgevolg is men in Europa minder gevoelig hiervoor.

Het resultaat is dat men enkel nog spreekt van emissietrajecten van broeikasgassen, en helemaal niet meer van de urgentie van adaptatie. De impact van klimaatwijziging die de huidige jongeren en hun kinderen zullen ondergaan is gedetermineerd door onze voorbije emissies, veel meer dan door onze toekomstige emissies. Als wij hen een toekomst willen garanderen, dan zal dit zich afspelen op het vlak van adaptatie en ontwikkeling. Maar men wil niet zien wat zich buiten de eigen landsgrenzen afspeelt. Meer nog, men wil ze vooral sluiten.

Wat ons tegenwoordig evenveel zorgen baart als de sluiting van scholen, winkels en restaurants, is de sluiting van de grenzen. En we vrezen de opkomst van een valse ecologie, die de grenzen gesloten wil houden en zich wil ontlasten van migraties. Dit is de zekerste weg om een nationalistische wereld te creëren, teruggeplooid op zichzelf. Deze sterk opkomst van het nationalisme, dit zou de ecologie van de advocaat kunnen worden: groen van buiten, maar met een bruine kern.

- **De noodzaak erkennen van een financiering van verlies en schade**, welke in geen geval mogen wegen op de beloofde middelen voor adaptatie en voor een koolstofarme ontwikkeling in de ontwikkelingslanden.
- **Het faciliteren van interventies in prioritaire sectoren** zoals familiale landbouw, kringloop-economie, hernieuwbare energiebronnen, gezondheid, educatie, regeneratieprojecten, adaptatie, door middel van:
  - Budgettaire steun aan publieke en fiscale hervormingen die ethische en duurzame investeringen bevoordeligen in genoemde prioritaire sectoren;
  - Het bevoordeligen in België, via de introductie van een wettelijk en fiscaal kader, van het opkomen van sociale investeringen met een sterk impact (bijvoorbeeld Alterfin, Kampani, ElectriFI, AgriFI, KOIS, ...).
  - Het hervormen van publieke actoren (Enabel, BIO) en hen uitrusten met grotere capaciteit tot het beheren van risico's.

- Inkaderen en monitoren van het sociaal, milieu- en klimaatkader van investeringsprojecten die steun krijgen van de Belgische ontwikkelingssamenwerking.
  - Beperken van de projecten beheerd in het Noorden, en absoluut vermijden van substitutie, om de steun aan de ontwikkeling van nationale capaciteit te bevoordeligen
- De bijdrage van België verhogen (op additionele wijze t.o.v. het budget ontwikkelingssamenwerking) met het oog op het bereiken, samen met andere donorlanden, van het objectief van 100 miljard dollar per jaar aan de ontwikkelingslanden om zich aan te passen aan klimaatwijziging en aan andere grote uitdagingen van duurzame ontwikkeling.

2. Projecten steunen voor koolstofcompensatie (internationaal en lokaal) binnen een kader gecontroleerd door de publieke overheden en in lijn met erkende internationale standaarden, zoals Gold Standard, Verra, Plan Vivo, ...

De ontwikkelingslanden niet steunen creëert daarentegen een vicieuze cirkel:

- gebrek aan individuele rijkdom genereert armoede die onder andere leidt tot plundering van natuurlijke hulpbronnen (boskap, gedwongen verkoop, enz...)
- ontbossing en bescherming (indien bomen worden gekapt in ontwikkelingslanden dan is dit nefast voor ons ook)
- woestijnvorming die tot migratie en conflicten leidt
- verbruik van fossiele energie (hout, niet hernieuwbare houtskool, steenkool, petroleum...)

Zelfs als men de 'Doughnut Economics' van Kate Raworth respecteert, dan zullen we niet de massieve migratie kunnen absorberen die ons in de komende jaren wacht. Een urgente hulp aan de ontwikkelingslanden zal dus nodig zijn zodat ze zich kunnen aanpassen aan de klimaatontregeling evenals hun eigen emissies reduceren, zoniet zal hetgeen men hier in Europa reduceert ginder extra worden geëmitteerd.

De koolstofcompensatie, zelfs al is ze niet perfect, blijft niettemin de eerste vrijwillige koolstoftaks die direct gaat naar klimaat-investeringen en "result-based finance" stimuleert, tzt de financiering op lange termijn van de bescherming der ecosystemen door lokale projecten.

Een koolstofcompensatie-systeem in het voordeel van regeneratieve lokale projecten, actief in België, met positieve externaliteiten (transfert van bedrijven met negatieve naar bedrijven met positieve externaliteiten). Het idee is dus om negatieve externaliteiten van op koolstof gebaseerde bedrijven uit de traditionele economie te monetariseren, als ze een sterk impact hebben op biodiversiteit en klimaat om anderzijds bedrijven te financieren die een positief impact hebben (in termen van agro-ecologie, circulaire economie, enz). De comptabilisatie van de CO₂-reductie moet worden gemonitord door de publieke overheden (precedenten in Frankrijk, Nederland, enz) teneinde dubbele tellingen te vermijden.

Tussen lokale en internationale compensatiesystemen, zal men rekening moeten blijven houden met het feit dat 1 €, geïnvesteerd in een internationaal project 10 maal efficiënter zal zijn voor het klimaat dan 1 € geïnvesteerd in België. Dit wil niet zeggen dat het ene het andere tegenwerkt, beiden moeten immers worden gedaan.

3. Budgetten verhogen en de technische samenwerking versterken om partnerlanden te helpen om sociale beschermingsystemen in plaats te zetten die sterk, inclusief en coherent zijn.

4. De « global public goods » financieren. Meerdere sectoren zijn sterk betrokken door de global public goods, die positieve externaliteiten hebben voor de gehele mondiale bevolking, maar die niet kunnen worden gefinancierd via de marktmechanismes:

- Hernieuwbare energie
- Beheer van watervoorraden

- Strijd tegen vervuiling in de brede zin van het woord (atmosfeer, plastic, oceanen, ...)
- Gezondheid (research, universele dekking, gezondheidsbewaking, reactie op epidemieën, ...)

5. De steeds groeiende interventie van de privésector in kaderen, als zijnde een as van ontwikkelingssamenwerking. De concentratie van privé-investeringen stelt zich vooral buiten de minst geavanceerde landen, omdat de obstakels tegen investeringen daar veel talrijker zijn (corruptie, gebrek aan 'rule of law', weinig projecten ...).

Deze privé-ontwikkelingssamenwerking moet fiscale et klimaats-ethiek als norm hebben, zoals ook de beste sociale praktijken en eerlijke handelstransacties. Ze kan een rol spelen in landbouw, infrastructuur, groene elektriciteit, enz, maar moet niet tussenkomen in sectoren als gezondheid en educatie (tenzij dit gecontroleerd wordt door publieke overheden).

TOT SLOT.... PERSOONLIJKE ONTWIKKELING

Team : Marc Lemaire, Ilios Kotsou, Sabine Denis, Cordelia Orfinger, Michel Genet, Roland Moreau, Martine Capron, Sylvie Meekers
Woordvoerder : Sabine Denis

Inleiding

Persoonlijke ontwikkeling is vandaag geen luxe. De coronacrisis heeft een ingrijpende invloed op ieder van ons: op ons werk, op ons gezinsleven, op onze mentale en fysieke gezondheid.

Als we de crisis willen aanwenden als drijfveer voor transitie, moeten we ook rekening houden met de mens als persoon. Naast de verschillende bovenstaande maatregelen, wil de RMG ook de aandacht trekken op de persoonlijke dimensie van verandering. Hiervoor hebben we inspiratie geput uit de talrijke wetenschappelijke onderzoeken over mindfulness en meditatie en een recente studie die gezamenlijk werd uitgevoerd door een aantal milieu en wellbeing organisaties.

Elke transitie brengt ook een persoonlijke transitie mee: zoals Gandhi zei : Wees zelf de verandering die je in de wereld wilt zien

1. **Beslissingen nemen die niet gebaseerd zijn op ego of angst**

- persoonlijke ontwikkelingscursussen voorzien in alle handels- en managementscholen²⁶
- innovatieve besluitvormingstechnieken toepassen in bedrijven en in de politiek zoals: sociocratie, holacratie, diepe democratie, enz.
- een transitieteam in elke organisatie klaarmaken om wellbeing te bevorderen (voorbeeld uit Wales: <https://futuregenerations.wales/>)
- een korte adempauze of meditatie moment voorzien bij de aanvang van elke bijeenkomst, in bedrijven, in regeringen en in de parlementen.
- meer vergaderen in de natuur, zowel voor bedrijven als de overheid, opdat meer rekening zou worden gehouden met de impact op de natuur van nieuwe beslissingen;
- een overgangsrитуeel voorzien bij het aantreden van een nieuwe regering om de prestaties van de vorige regering te erkennen.
- van macht "over" naar macht "met". Het management en het beleid worden aangemoedigd om meer gebruik te maken van een collaboratieve en collectieve intelligentie (dwz participatief beheer, forum werking, met multi-actoren en op multi-niveaus)

2 : **De verwondering van een nieuw verhaal**

- het budget voor kunst en cultuur verhogen want zij zijn de sleutel van de 'droom' en van de mobilisatie

---

²⁶ Het Franstalige Réseau Transition Wallonie-Bruxelles biedt zulke cursussen vandaag al aan : www.reseautransition.be

- een dialoog met de belgische marketing sector opzetten om na te gaan hoe hun praktijken de ecologische transitie zou kunnen steunen.
- Om het consumentisme in te dijken, meer onderzoek instellen naar de impact op ons koopgedrag van meditatie en empathisch luisteren naar onze emoties en echte behoeften
- kunstenaars stimuleren om de werken te maken die hun pijn voor de planeet en het leven op aarde uitbeelden.
- de traagheid herstellen: een Dag zonder scherm, een Langzame vrijdag, luistermomenten inlassen, zonder de verplichting van het resultaat.
- Als de infrastructuur het toelaat, het delen van een tuin of moestuin aanmoedigen, per gezin of buurt, om weer voeling met de aarde te krijgen, verbinding met de seizoenen en de veerkracht te verhogen.
- Meer financiële middelen vrijmaken voor onderzoek naar de impact van de e-economie (automatisering, robotisering, e-commerce, artificiële intelligentie, etc.) op de mentale gezondheid en de veerkracht van de burgers, en daar conclusies uit trekken.

3: Integreer meditatie en empathische communicatie (zoals geweldloze of verbindende communicatie) in het onderwijs en vorming

- Laat elke burger weer zijn handen gebruiken (hout, steen, aarde, enz.) om de aarde te bewerken en hun gevoelens hierover te delen
- Voer opnieuw rituele in voor verschillende levensfasen (geboorte, groei en sterven)
- Neem meditatiecursussen en alternatieve pedagogie op in het algemeen onderwijs (scholen, universiteiten, enz.)
- Geef elke burger meer kans om een bijdrage te leveren aan het algemeen welzijn (en de levende planeet) door bijvoorbeeld een burgerdienst voor het algemeen welzijn in te voeren.

De leden die hebben bijgedragen, in alfabetische volgorde :

Quentin Antoine
Catherine Alexandre
Dr. Lucie Blondé
Prof Philippe Baret, UCLouvain
Prof Tom Bauler, ULB
Luc Barbé
Hugues Bersini, ULB, Académie Royale de Belgique
Dr Maryam Bigdeli
Prof Philippe Bourdeau, ULB
Luc de Brabandere
Prof Thierry Bréchet, UCLouvain
Vincent Burnand-Galpin, ENSAE et Sciences Po Paris
Martine Capron
Prof émérite Isabelle Cassiers, UCLouvain
Dr Gauthier Chapelle
Cédric Chevalier
Michel Cordier
Prof Bertrand Collignon, ULB
Arnaud Collignon, IEW
Pierre Courbe, IEW
Dr Yves Coppieters
Dr Eric Corijn, Universiteit Tiburg
Gaëtan Dartevelle, ULB Solvay
Xavier de Béthune, UCLouvain Santé publique
Dr. Jan De Maeseneer
Edouard Delruelle, ULiège
Philippe Destatte, Institut Jules Destrée
Prof Alexandre De Streel, UNamur
Thibault de la Motte
Etienne de Callataÿ, Orcadia Asset Management
Prof Philippe Defeyt, UCLouvain
Dr Paul de Munck
Sabine Denis, UCLouvain
Dr. Ri De Ridder
Prof Olivier De Schutter, UCLouvain
Pascal Durdu
Dr William Dhoore
Dr. Natalie Eggermont
Prof Vincent Engel UCLouvain et Ihecs
Dr Isabelle Ferreras,
Prof Francois Gemenne, Sces Po Paris
Muriel Gerkens
Antoine Geerinckx, CO2 Logic
Thibaut Georin, Ecopreneurs-Belgium
Prof émérite Michel Gevers, UCLouvain et VUB
Prof Luc Hens, VUB
Dr Julie Hermesse, UCLouvain
Dirk Holemans, Oikos
Sevan Holemans, Solifin
Brigitte Hudlot, Ihecs
Prof Marek Hudon, ULB
Prof Dirk Jacobs, ULB
Dr Paul Jorion, ULB
Olivier Klein
Prof Alban de Kerckhove, ULB
Dr Ilios Kotsou, ULB
Prof Hervé Jeanmart, UCLouvain
Prof Marc Labie, U Mons
Laurence Lambert
Nicolas Lambert
Prof Yvan Larondelle, UCLouvain
Olivier Lefebvre
Marianne Lemineur
Laurent Lievens
Prof Cathy Macharis, VUB
Prof Kevin Maréchal, ULiège
Prof Bernard Mazijn, U Gent
Raphael Magin, Jurist en stedenbouwkundige expert
in duurzaam landbeheer
Prof Sybille Mertens, ULiège
Emmanuel Mossay
Sylvie Meekers, IEW
Yseult Navez, FOD Gezondheid
Mathieu Noirhomme
Dr Thomas Orban, Président Société Scientifique de
Médecine Générale
Dr Pierre Ozer, ULiège
Dr Jean Pauluis
Dr Elisabeth Paul, ULB
Gunter Pauli, ZERI
Jill Peeters, Climate without borders
Prof Alain Peeters, Secrétaire Général d'Agroecology
Europe
Prof Andréa Rea, ULB
Ignace Schops, Europarc
Dr Christophe Sempels
Prof Olivier Servais, UClouvain
Dr Véronique Tellier
Véronic Thirionet
Prof Henry Tulkens
Prof Annemie Schaus, ULB
Raphaël Stevens
Dr Géraldine Thiry, UCLouvain-ICHEC
Prof Jacques Trller, ULiège
Vincent Truyens, Umons
Prof Françoise Tulkens
Prof Xavier Thunis, UNamur
Dr Maye Vandenbussche
Leo Van Broeck, Vlaamse bouwmeester
David Van Reybrouck
Prof Dan Van Raemdonck, ULB et VUB
Prof Philippe Van Parijs, UCLouvain
Prof Aviel Verbruggen, U Antwerpen
Prof Sara Vicca
Dr Sybille van den Hove, Bridging for Sustainability
Prof Dominique Vanpee, UCLouvain
Pascal Vermeulen, Climact
Prof Marjolein Visser
Dr Thomas Wyns, IES
Sébastien Yasse
Prof Jean-Pascal van Ypersele, UCLouvain
Prof Grégoire Wallenborn, ULB
Dr Romain Weikmans, ULB
Prof Edwin Zaccai, ULB-IGEAT

Ondernemingen van KAYA Coalitie :

OCTAVIUS

Hytchers
CO₂ neutral delivery

VentureLab
Student Entrepreneurship for Change

watt matters.

La ferme
NOS PILIFS

kami
atelier de création visuelle

RESPECTABLE
TU GAINS & JARDINS LOCALISÉS
L'Artisane
Culinaire
Traiteur événementiel bio

JinkoO sprl

Judith Henneuse
Ingénierie Consultant (BI)
jinkoo.com

GIVEACTIONS
bao
élan vital
INSTITUTE
LEARN - GROW - COACH

LE BONPAIN
Machines
ORGANIC ARTISAN BAKERY

LE BONSAËNS
Machines
ORGANIC GLUTEN FREE BAKERY

Eole
MODAVE

Invent'terre

APERe
ASBL

LIFRAN
ORGANIZATION TRANSFORMATION
BOOSTING PEOPLE AND BUSINESS PERFORMANCE

REALCO
ENZYMES FOR LIFE

Cie & Studio Thor
| Thierry Smits

RESONANCES

Pierre van Steenberghe

READY TO FIX

Jardins d'Arthey

CHANGE
CREDAL SOCIAL INNOVATION FUND

Noémie Laumont

Positive Instinct®

WAIO

innovaterra

WattElse
Partenaire de votre stratégie énergétique

MAKESENZ

BIOTEMPO!
COMPRENDRE • CHANGER • AGIR MAINTENANT!

HIERBA BUENA
TISANES ARTISANALES & CIE

YUSO
Inspirations Diverses Ltd

PLANÈTE-CONSULTING

GREEN CITY WALLONIE

cobeacoop

REPAIR TOGETHER ASBL
JETER ? PAS QUESTION | RÉPARONS ENSEMBLE !
LE RÉSEAU DES RÉPAIR CAFÉS DE BELGIQUE (FR) | INFO@REPAIRTOGETHER.BE

Marie Poppies

